

Hız. Muhammed'in Liderliğinde Öne Çıkan Manevi Değerler*

Fazilet Seçil KALYONCU

Ankara Üniversitesi/Ankara University
Sosyal Bilimler Enstitüsü/Social Sciences Institute
Doktora Öğrencisi/Ph.D. Student
secilbicenturk@gmail.com
ORCID: 0000-0001-2345-6789

Öz

Liderlik ve maneviyat son yılların önem verilen, araştırılan başlıca konularındandır. Maneviyattan yoksun klasik reçetelerin liderlikte kalıcı başarıya ulaştırmadığı anlaşılmıştır. Çünkü liderlik sadece uygun stratejileri hayata geçirmek, bazı becerilere sahip olmak ve diğerlerinden farklı olmakla yürütülen bir süreç değildir. Maneviyat; inancı, dini, kültürü, geleneği de içine alan geniş bir kavram olduğu için tüm yaşamda başarıya götüren anahtar niteliğindedir. Hz. Muhammed gerek peygamberliğinde gerekse tüm yaşamında maneviyatı ön planda tutmuştur. Çalışmanın konusu; liderliğe manevi bakış açısıyla yaklaşım, Hz. Muhammed'in liderliğinde öne çıkan temel manevi değerleri araştırmak üzerinedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, manevi değerleri özüne yerleştiren Hz. Muhammed'in, liderlikle ilgili hususlarda Allah'ın da yardımıyla sağladığı kalıcı başarıları gözlemlemektir. Bu nedenle Hz. Muhammed'in liderliği esnasında öne çıkan manevi değerlere, yaşanmış olaylardan örnekler sunularak yer verilmiştir. Çalışma için nitel araştırma yapılmış, doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Bu araştırma disiplinler arası bir alanı kapsadığından, Kur'an-ı Kerim, hadis kaynakları, İslam tarihi kitapları, Arapça ve Türkçe sözlükler, sosyal psikoloji kaynakları, din psikolojisi kaynakları, din sosyolojisi kaynakları taranmıştır. Çalışma iki ana bölüm ve sonuçtan oluşmuştur. Genel bir girişten sonra ilk bölüm liderlik ve maneviyatı kavramsal olarak ele almıştır. İkinci

* Bu makale yazım aşamasında olan "Liderliğe Manevi Yaklaşım" adlı doktora tez çalışmasından türetilmiştir.

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale intihal taramasından geçirildi/This paper was checked for plagiarism.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Fazilet Seçil Kalyoncu).

Geliş/Received: 31 Ocak/January 2024 | **Kabul/Accepted:** 18 Mart/March 2024 | **Yayın/Published:** 20 Mart/March 2024

Atıf/Cite as: Fazilet Seçil Kalyoncu, Hz. Muhammed'in Liderliğinde Öne Çıkan Manevi Değerler, Danisname 8 (Mart/March 2024), 129-161 <https://doi.org/10.5281/zenodo.10843438>

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

bölüm Hz. Muhammed'in liderlik yansımalarında manevi değerleri açıklamıştır. Bu değerler olumlu bakış açısı, içtenlik, barış, vicdan, bilgelik, güven, denge, vatanseverlik, takva, doğruluk, azim ve sevgi olarak özetlenebilir. Sonuç bölümünde ise liderlikte maneviyatın öneminden bahsedilmiş, insanlığa örnek olan Hz. Muhammed'in yaşamında her konuda manevi değerlerle hareket ettiği vurgulanmıştır. Bu bağlamda maneviyat, liderlikte başarıya götüren bir güç olarak değerlendirilmiştir. Sonuç olarak bu çalışma, Hz. Muhammed'in liderliğinde öne çıkan manevi değerleri, yaşanan olaylardan sentezleyerek ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Hz. Muhammed, Liderlik, Maneviyat, Manevi Değerler

Prophet Mohamed's Prominent Spiritual Values Regarding His Leadership Abstract

Leadership and spirituality are among the main topics that have been given importance and researched in recent years. It has been understood that classical prescriptions devoid of spirituality do not lead to permanent success in leadership. Since leadership is not just a process of implementing appropriate strategies, having certain skills and being different from others. Spirituality is the key concept to success in all of life because it includes faith, religion, culture and tradition. Prophet Mohamed prioritized spirituality both in his prophecy and in his all life. The subject of the study is to approach leadership from a spiritual perspective and explore the spiritual values that were prominent in the leadership of Prophet Mohamed. In this context, the study aims to observe the lasting achievements of the Prophet Mohamed with the help of Allah in terms of leadership. In the study, the spiritual values that emerged throughout Mohamed's life are presented by giving examples from real life events. Qualitative research was conducted for the study and document analysis method was used. Since this research covers an interdisciplinary field, the Holy Quran, hadith sources, Islamic history books, Arabic and Turkish dictionaries, social psychology sources, psychology of religious sources, and sociology of religion sources were reviewed. The study consists of two main parts and conclusion. After a general introduction, the first chapter covers method and spirituality conceptually. The second part explained the spiritual values in the leadership reflections of Prophet Mohamed. These values can be summarized as positive perspective, authenticity, peace, conscience, wisdom, trust, balance, patriotism, piety, truthfulness, perseverance and love. In the conclusion, the importance of spirituality in leadership is mentioned and it is emphasized that Prophet Mohamed, who is an example for humanity, acted with spiritual values in every aspect of his life. In this context, spirituality is considered as a force that leads to success in leadership. As a result, this study synthesized the spiritual values that came to the fore in the leadership of Prophet Mohamed from the incidents that took place.

Keywords: Psychology of Religion, Prophet Mohamed, Leadership, Spirituality, Spiritual Values

Summary

Leadership and spirituality have been among the most important and most researched topics in the last few years. It has been understood that classical recipes without spirituality do not lead to lasting success in leadership. Leadership is not just

a process of implementing appropriate strategies, having certain skills, and being different from others. Leadership is the art of influencing and persuading people to work together toward a common goal. Leaders who can do this successfully have certain qualities: These people are intelligent, determined, balanced, sincere, communicative, patient, energetic, sociable, fair, cooperative, motivating, self-confident, decisive, and visionary. Leaders with these characteristics need to manage the process well while realizing their goals together with the group. Guiding, motivating, determining activities, and creating a vision are processes that leaders need to handle. While implementing these processes, they show typical leadership behaviors. In general, there are two types of leadership behaviors. Democratic Leadership and Autocratic Leadership. The democratic leader shares with group members in making decisions, using power, and doing the work. Democratically led groups tend to be very cooperative, and working together makes them productive. In autocratic leadership, decisions and power are concentrated in the leader's hands. The leader makes and implements decisions alone, especially in critical situations, in limited time, and in matters that require expertise. Since only the leader's decision is implemented within the group, the motivation of the members fluctuates. Cooperation is low. A democratic leader can reassure members, while an autocratic leader can instill fear. Prophet Mohamed was often a democratic leader and sought the opinions of his companions. This is related to his spiritual perspective in leadership. As spirituality is a broad concept that includes religion, values, and culture. It is a phenomenon related to people's conscience. It is a force that comes from within and includes intrinsic values. Spirituality plays a major role in the human search for meaning. When a leader guides his/her followers from a spiritual point of view, is sharing and cooperative, it reinforces their sense of trust.

Qualitative research was conducted for the study and document analysis method was used. Since this research is interdisciplinary, Holy Quran, Hadith sources, Islamic history books, Arabic and Turkish dictionaries, social psychology sources, psychology of religion and sociology of religion were reviewed. The study consists of two main chapters and a conclusion. The first chapter starts with a general introduction and then discusses Leadership and Spirituality conceptually. The second part explains the spiritual values in the leadership reflections of the Prophet Mohamed. These values can be summed up as positive outlook, sincerity, peace, conscience, wisdom, trust, balance, patriotism, piety, truthfulness, perseverance, and love. His participation in the "Unity of the Righteous" before his prophetic mission, his fair method of arbitration in the placement of the Al-Hajar Al-Aswad (black stone), and the entrustment of trade to him show that he lived by internalizing spiritual values. After his prophethood, his establishment of a culture of peace, his enactment of the Muakhat (Brotherhood Law), his doing things with love rather than fear, his construction of the Masjid al-Nabawi together with the Companions, his balanced and consistent behavior, his not turning back from his goal of spreading Islam despite many offers, his determination and sincerity show that he lived with spiritual values. In the conclusion section of the study, the importance of spirituality in leadership was mentioned and it was emphasized that the Prophet Mohamed, who was an example for humanity, acted with spiritual values in every aspect of his life. In this context,

spirituality was evaluated as a power that is the source of success in leadership.

Prophet Mohamed set an example for humanity by doing good, right, beautiful, and beneficial deeds. He also guided the society in every sense by avoiding bad, wrong, ugly, and harmful deeds and preventing them from being done. He has led humanity especially in goodness. The reason is that goodness is the totality of the values that make human beings human. As a result, this study synthesizes the spiritual values that came to the fore in the leadership of Prophet Mohamed by synthesizing them from the events that took place.

Giriş

İnsanoğlu doğası gereği birbirine yakındır ve birbiriyle sürekli etkileşim içinde bulunur. Sosyal ortamlar gerçek liderlerin doğduğu alanlardır. Çünkü bu ortamlarda başkalarını yönlendirmek ve sosyal düzeni sağlamak sıkça gerçekleşen bir durumdur. Liderliğin en çok var olduğu ortamlar aile, okul, iş, arkadaş gibi topluluklardır. Bu alanlarda çoğu zaman başarılı bir lidere ihtiyaç doğar. Lider kendiliğinden de ortaya çıkabilir, insanlar tarafından da seçilebilir. Başarılı lider her renkten fikri, davranışı ve insanı ortak amaç için bir araya getirip yönlendirebilen bir kılavuzdur. Bu nedenle liderlik konusu önemlidir. Diğer önemli konu da maneviyattır. Olumlu bakış açısı sağlayan, hoşgörüyü olaylara yaklaşmayı kolaylaştıran ve durumları anlamlandırmayı sağlayan güç maneviyattır. Maneviyat öze yolculuktur ve sadece liderlik hususunda değil, tüm yaşamda insana güç veren bir olgudur. Bu nedenle liderlikte manevi değerlerin önemi son derece belirgindir. Liderlik sürecinde manevi değerlerle hareket etmek kişilerin tutumlarının olumlu yönde etkilenmesini, uyma davranışının gerçekleşmesini ve grup bilincinin doğmasını sağlar.

Hz. Muhammed sayısız sıkıntılar yaşamış, olumlu bakış açısı ve maneviyatı sayesinde yaşadığı tecrübelerden hikmetler çıkartmıştır. Bu tecrübeler liderlik vasıflarını da geliştirmiştir. Kendisi toplumda; inanç, coğrafya, ekonomi ve siyasi açıdan büyük bir dönüşüm gerçekleştirmiştir. Bu kalıcı dönüşüm; liderlik vasıfları, manevi değerleri ve Allah'a olan güveni sayesinde olmuştur. Hz. Peygamber barış odaklı, manevi değerler temelinde adil bir yönetim sağlamış, birlik ve beraberliğe dayanan bir devlet kurmuştur. Devletin kurulmasıyla toplumda düzen, huzur, iş birliği ve sevgi tesis olmuştur. Manevi bakış açısı hem liderlik sürecinde hem toplumsal düzenin devamında önemli rol oynamıştır.

Liderlik ve Maneviyat

Liderlik

Liderlik Tanımı

Her alan liderliği kendi bakış açısıyla farklı anlamlandırmıştır (Güçlü, 2016). Çünkü bu kavram geniş yelpazede açıklanan bir kavramdır. Bazı araştırmacılar liderliği tanımlarken ilham verici özelliğinden bahsetmiş, bazıları ise beceri ve yetenek noktasına vurgu yapmıştır. Bennis (1989) liderliği güzelliğe benzetmiş, tanımlanması zor ama fark edilmesi kolay diye belirtmiştir.

Liderlik alanlara göre farklı algılar oluşturur. Covey'e (2013) göre liderlik; insanların içlerinde var olan öze ait değerleri ve potansiyeli ortaya çıkarıp onlara esin kaynağı olmaktır. Lider; kişilerin kendilerinde var olan gücü fark etmelerini sağlar, onlara yol gösterir ve ilham verir. Özdoğan'a (2010:185) göre liderler; vasıfları ve geniş perspektifleri sayesinde, grubun oluşturduğu müşterek değer ve amaçlara uygun olarak, kişilere ilham verirler. Bilgi ve yetenek sahibidirler, diğerlerinin örnek aldığı kişilerdir, yani izleyenlerden farklıdır. Kongar'a (1994:16) göre ise önder, zorluklara karşı insanlara iyimserlik duygusu aşıl原因an kişidir. Bunun yanında Türker (2004:11), liderlik tanımına ikna etme yeteneğini, karizmayı, strateji becerisini ve güçlü bir karakteri de ilave etmiştir. Liderin takipçilerine ilham verme ve onları motive etme gibi soyut manada temel görevleri varken, amaçlara ulaşabilmek için etkin faaliyette bulunma gibi daha somut görevleri de mevcuttur. Lider grup içindeki görevleri belirler, performansı değerlendirir, yetki verir, gerektiğinde krizlere müdahale eder, sorunları çözer, grup içi etkileşimi sağlar ve toplu iletişimi yönetir. Yönetim işinde kendisine yardımcı olan kişi veya kişiler olabilir.

Liderlik Süreci

Liderlik süreci aşağıda belirtilen basamaklarda toplanmıştır.

- Etkileme ve yol gösterme: Lider kişilere ilham verir, onlara süreç içinde kılavuzluk eder.
- Ortak amaçlar ve vizyon: Lider, grubun ana hedefine uygun olan ortak misyonu ve geleceğe dair uygulanabilir hedefleri belirler.
- Görevsel faaliyetler: Lider; iş planı, yetkilendirme, adil görev dağılımı, performans değerlendirme gibi süreçleri yönetir.
- Grup içi etkileşim: Dikey ve yatay iletişim kanallarını koordine eder. Sağlıklı iletişimin sürdürülmesini sağlar. Açık iletişim modelini kullanır.

- Ortak değerler ve güdüleme: Grubun kültürüne ve iklimine uygun olan değerleri belirler. Bu değerleri temel alarak kişileri süreç boyunca motive eder.
- Grup içi destek, yardım ve iş birliği: Grup içinde kişilerin birbirlerine destek olmasını sağlar. Yardım ve iş birliğini, verimli çalışma ortamı sağlayarak arttırır.
- Aidiyet duygusu ve takip: Bu süreçler doğru ve etkin bir şekilde yönetilirse kişilerin gruba ve lidere olan güveni artar. Grupta sadakat hasıl olur. Böylece kişilerin lideri takip etmesi ve ona uyması gerçekleşir (Baloğlu ve Karadağ, 2009)

Liderin Genel Özellikleri

Liderler, diğerlerinden farklı ve etkileyici olması sebebiyle hemen tanınırlar. Bakışları, konuşmaları, tavırları, davranışları dikkat çekicidir. Karşı tarafla iletişim kurarken doğru ve sağlıklı bir üslup kullanırlar. Aktardıkları konuları kişinin veya grubun algılayış düzeylerine göre iletirler. Onları takip edenlerin sosyolojik ve ekonomik durumları iletişimde belirleyici konumdadır. Bu yüzden her anlamda kolay iletişim kurarlar. Kendilerini, hedeflerini, fikirlerini, duygularını, planlarını ve yapılması gereken işleri daha kolay ifade edip karşı tarafa geçirirler (Güney 2012; 193-195). Sözlü, sözsüz ve yazılı iletişim becerisi gelişmiş, insanlarla olan ilişkilerinde başarılı, topluma uyum sağlama yeteneği yüksek, akıllı, geleceği öngörebilir, dikkat seviyesi yüksek, samimi, inisiyatif kullanabilen, girişken, azimli, sabırlı, kararlı, özgüveni yüksek, enerjik, kendini ve insanları motive edebilen, takipçilerini yönlendirme yeteneğine sahip, danışmaya ve görüşmeye önem veren, izleyenlerin katılımını sağlayabilen, karşıt fikirleri dinleyip değerlendiren, adil, anlayışlı, hoşgörülü, paylaşımcı, işbirliğine açık, değişen durumlara uyum sağlayabilen, esnek, öğrenme ve öğretme becerisine sahip kişilerdir (Karataş, 2012: 27). Lider kişi bu kadar özelliğin hepsini kendinde toplayamayabilir ancak önemli bir bölümü bulunmalıdır.

Yöneticilik ile Liderlik Arasındaki Farklar

Yöneticilik ve liderlik olguları arasında farklı noktalar mevcuttur: Lider, grup üyelerinin tamamı veya çoğunluğu tarafından takip edilen kişidir. Yöneticinin gruptakiler tarafından benimsenmesi ve takip edilmesi gerekmez. Tüm yöneticiler lider değildir. Ancak iyi bir lider yöneticilik vasfına da sahip olmalıdır. Liderliğin yöneticiliğe göre fark yarattığı en temel nokta ise sürekli

gelişme sağlamasıdır (Özdoğan, 2010). Çünkü liderlik esnek yapıdadır ve koşullara uygun yeni çözümler sunar. Yöneticilik ise daha çok sisteme ve yasalara bağlı çalışır. Dolayısıyla rahat hareket alanı bulamaz ve engellere takılır. Lider gerektiğinde inisiyatif kullanıp kuralları da değiştirebilir. Gücünü; bilgi ve tecrübelerinden, hal ve tavırlarından, fikir ve eylemlerinden alır. Yöneticinin grup içinde belli bir statüsü vardır gücünü genelde yasalardan ve otoriteden alır, kuralları değiştirmez dolayısıyla görev insanıdır denebilir. Lider grup içinde belli bir hiyerarşide konumlanmamıştır. Kuvvetli azmi, iradesi sayesinde insanları korkutmak yerine motive edip onlara ilham verir. Uzun vadede başarıyı ve değişimi hedefler. İzleyicileri grup hedeflerine yönlendirir. Böylece aidiyet ve takip sağlar. Lider vizyon sahibidir. Kılavuzluk eder ve büyük resmi görür. Bir hata varsa hatanın kök sebebine inip çözüm üretir. Yönetici ise anlık hataları düzeltme ve işin tekniğiyle ilgilenme eğilimindedir. Bu yüzden lider vizyonla ilgilenirken yönetici daha ziyade misyona odaklanmaktadır (Güçlü, 2016:11-12). Her lider iyi bir yönetici, her yönetici de aynı zamanda bir lider olabilirse başarılı önderlik söz konusu olabilir. Bu kavram literatürde yönetsel liderlik olarak geçmektedir. (Uğurluoğlu ve Çelik, 2009).

Lider Davranış Tipleri

Liderlik ile ilgili çalışmaların çoğu liderliğin bir süreç olduğunu ifade eder. Bu sürecin içerisinde liderin gruba ve diğer insanlara sergilediği davranış biçimleri mevcuttur. Literatürde iki temel lider davranış biçimi vardır: Otokratik lider davranışı ve demokratik lider davranışı (Fidanoğlu, 2016; Arıkan, 2001).

Otokratik tarzda sergilenen liderlik davranışında, güç ve karar verme yetkisi liderde toplanmıştır. Bu anlamda lider yetkili tek merciidir. Karar almadaki hız yüksektir. Bu nedenle daha etkin ve hızlı karar verilir ve neticeye daha çabuk ulaşılır. Tek kişinin merkezde olması maliyetin de düşük olmasını sağlar. Liderin yapılmasını söylediği işler çoğunlukla istenilen şekilde yapılır. Grup içinde kaos fazla görülmez. İşler başarıya ulaştıkça lidere sadakat, saygı ve güven artar. Gücenmeler ve iletişim kazaları en aza iner. Bu liderlik tarzında bazı olumsuzluklardan da bahsetmek gerekir. Eğer liderin verdiği kararlar çoğu zaman doğru değilse ve bu kararları baskı ile yaptırmaya kalkarsa grup içinde dağılmalar ve kriz ortaya çıkacaktır. Bu nedenle otokratik liderin tecrübeli ve uzman olması beklenir. Liderin gruptan ayrılması, vefatı veya uzaklaşması bile grubun çökmesine sebep olabilir. İşlerin yürüyebilmesi için liderin sürekli işin başında olması gerekir.

Motivasyonu daima sağlayabilmesi ise güçtür (Fidanoğlu, 2016).

Demokratik tarzda davranan lider tek başına karar vermez. Gücü ve kararları gruptaki üyelerle paylaşır. Lider hedefe giden yolda, alınan kararlar doğrultusunda faaliyetleri koordine etmekle yükümlüdür. Sürekli iş başında olmasına gerek yoktur. Ortak kararlarla alınan bu faaliyetleri grup üyeleri gerçekleştirirken verimli çalışır. Yardımlaşma, takım çalışması ve iletişim güçlüdür. Herkesin fikri alındığı için grup motivasyonu ve kararlara uyum yüksektir. Liderin yokluğunda iş gören çalışmaya devam eder. Bu liderlik tarzında bazı olumsuzluklardan da bahsetmek gerekir. Gruptaki üyelerin fikrinin alınması uzmanı olunmayan konularda yanlış kararların çıkmasına, zaman kayıplarına, yüksek maliyete ve başarısızlığa sebep olabilir. Başarısızlık söz konusu olduğunda da suçlamalar sadakati ve güveni zayıflatabilir. Tekrar bir yol haritası çizmek ve uygulamaya koymak güçtür (Arıkan, 2001).

Maneviyat

Maneviyat Tanımı

Literatürde maneviyat kavramına ilişkin çok fazla tanım bulunmaktadır. Sözcük incelendiğinde insanın özüne ait kavramlar ortaya çıkar: Latince "nefes", İbranice "ruhun tohumu" anlamlarına gelen bu kelime (Gilbert, 2006: 11), Türk Dil Kurumu'na göre "Maddi olmayan manevi şeyler" ve "yürek gücü, moral" şeklinde tanımlanır (TDK, 1988:986). Manevi kelimesinin anlamı ise aynı sözlükte "Görülmeyen, duyularla sezilebilen, ruhani, tinsel, maddi karşıtı" olarak ifade edilmiştir (TDK, 1988: 986). Maneviyat Arapça'da "mana" kelimesinden türemiştir ve "duyu, anlam" gibi sözcüklerle açıklanmıştır (Cürcani, et-Ta'rifat,199).

Genel kapsamda maneviyat bütünlüğü ifade eder, güvenli bir bağlılık sağlar, aşkın tarafımızla hissedilir, sonsuzluk hissiyatını yaşatır. İnsanın Yaratan ile bağı ve iletişimi de maneviyatı doğurur ve besler. Bir yandan da insanın kendi ile yani özü ile iletişim kurmasını sağlar. Özde var olan nitelikler ise şunlardır: Sevme ve sevilme, sabretme, hoşgörülü ve şefkatli olma, uyumlu olma, sorumluluk sahibi olma gibi özelliklerdir (Özdoğan, 2020). Nitekim maneviyat için başka yazarlar tarafından da kişinin iç dünyasıyla alakalı olduğu (Püsküllüoğlu, 2004), çeşitli zorluklar karşısında kişinin inancı ve ahlaki değerleri sayesinde dayanma gücü oluşturduğu ifade edilmektedir (Ayverdi, 2005:1931). Bu da TDK'da verilen ikinci anlam olan yürek gücü ve morali anımsatmaktadır (TDK, 1988: 986).

Maneviyatın Özellikleri

Maneviyatın, bireyin tecrübesine ve bakış açısına göre dinamik özelliğe sahip olduğu, kavrayıcı ve kucaklayıcı bir yapı teşkil ettiği bilinmektedir (Apak, 2018). Maneviyat doğuştan içimizde var olan potansiyel bir güçtür. Her insanın içinde manevi bir güç vardır (Düzgüner, 2016). Özdoğan, maneviyatı yukarıda sayılan özellikleri de içine alacak şekilde açıklar: Maneviyat dini ve kültürü kapsayan; inanma, affetme, barış, adalet, uzlaşma, hoşgörü, alçakgönüllülük, iyimser olma, şükretme, kendini bilme gibi temel değerlere de vurgu yapan bir kavramdır. İnsan öz niteliğini ne kadar bilir ve anlarsa o kadar ilahi olanla bağ kurar. Maneviyat bu özelliklerinden dolayı ilahi olanla bağ kurmayı sağlar. Dolayısıyla çağları kucaklayan zaman ötesi bir özellik taşır (Özdoğan, 2020).

Maneviyatın Önemi

İnsanın yaşamı boyunca edindiği tecrübeler kişiye olumlu veya olumsuz duygular yükleyebilir. Maneviyat, hayat deneyimi esnasında kişinin bakış açısını olumlu yönde değiştirir. Kişi; yaşadıklarının bir gelişme fırsatı ve öğrenme olduğunu anlar. Bu görüş bireyi ayakta tutar, motive eder, olgunlaştırır, iç huzura kavuşturur. Ona güç verir, sıkıntılarını hafifletir, başarılarını destekler, kişiliğini şekillendirir ve ona sorun çözme yeteneği kazandırır (Özdoğan, 2021). İnsanların sıkıntı, gerginlik, huzursuzluk yaratan koşullarda, olaylara manevi açıdan yaklaşım olup biteni değerlendirmesi sakinlik sebebidir. En önemlisi de maneviyat bireyin, çocukluktan itibaren Rabbi ve kendiyi sağlıklı bağlar kurmasına vesile olur.

Manevi İhtiyaçlar

İnsanın maddi refahı ve fiziksel sağlığı ne kadar önemliyse manevi huzuru ve psikolojik sağlığı da bir o kadar önemlidir. Maddi ve manevi ihtiyaçların giderilmemesi bütüncül sağlığı olumsuz etkiler. Mutluluk ve sükûnet dolu bir hayat için karnın doymasının yeterli olmadığı, ruhun da doyması gerektiği aşikardır. Böyle bir hayat barış dolu bir hayattır.

Hız. Peygamber bir hadisinde, kalp sıhhatinin insanın bütün vücudunu etkilediğini söyler (Buharî, "İman", 39). Kalp burada daha çok manevi dünyanın merkezi anlamındadır. O halde bedensel ve manevi dünya arasındaki dengenin bozulması insan sağlığını başlı başına etkiler. Özdoğan'a (2021) göre ikisi arasında kurulacak denge ile uyum sağlanır ve bütünlük bozulmadan sağlıklı bir yaşam sürülebilir. Maneviyat insanın iç huzuru yakalaması ve hayatın kendine sunduğu manayı keşfetmesiyle alakalıdır (Düzgüner, 2016).

Manevi ihtiyaçlar şu başlıklarda özetlenebilir:

“Var olmak (değerler; sevmek, affetmek, uzlaşma, doğruluk, özgüven, üretkenlik, mutluluk, sabır)

Ait olmak (bağlılık, ilişkiler, toplum ve kültür)

Anlam bulmak (yolculuk, ölüm, acı çekme ve ümit)

Kendini aşmak (Yaradan, ölüm sonrası yaşam)” (Özdoğan, 2020).

Hz. Muhammed'in Liderlikte Öne Çıkan Manevi Değerleri

Maneviyat, liderlik sürecini etkileyen önemli bir güçtür (Özdemir, 2014). Bu güç insanın özünden yani içinden gelir. Liderlik esasına uygun olarak maneviyat gücü kullanıldığında, lider hedefinde başarılı olur. Bu sayede işler ve eserler kalıcı olur. Hz. Muhammed'in liderliği, maneviyat başta olmak üzere bütüncül bakış açısı sergilemektedir. Kendisi yaptığı işlerle inanan ve inanmayan herkesi etkileyen, insanlık için yarar sağlayan, toplumsal barışı ve dönüşümü gerçekleştiren, manevi değerlerle yaşayan ve etrafına da değer katan bir liderdir. Bu bölümde Hz. Muhammed'in peygamberlik öncesi ve sonrası önderlik ettiği durumlarda, manevi değerleri temel alarak nasıl davrandığı açıklanmıştır. Yaşanmış olaylardan örnekler verilerek açıklanan manevi değerler, genel çerçevede toplanmıştır.

138

Olumlu Bakış Açısı

Meydana gelen her olay insanoğlunun gelişimine ve kendini gerçekleştirmesine katkıda bulunur (Covey, 2013). Bu nedenle yaşananları olumsuz değerlendirmek yerine bakış açısını zenginleştirmek ve genişletmek gerekir. Olaylar direkt kişiye isabet etmese de toplumların ve fertlerin deneyimlerinden öğrenilenler de bireyin manevi anlamda olgunlaşmasına sebep olur. Tarih bu tarz olaylardan örnekler verir. Hz. Eyyüb'ün hastalık tecrübesi ve Hz. Yunus'un fırtına sonrası yaşadıkları tüm insanlığa önemli mesajlar gönderir. Hz. Eyyüb'ün tüm vücudunu saran hastalığı ona sabrı öğretmiştir. Hz. Yunus'un görev yerini terk etmesi sonucu bölgeden kaçışı ve ardından balığın onu yutması, ona Yaradan'a güveni öğretmiştir (Yiğit, 2007). İki peygamber de olayların ardından yeni bakış açısıyla dönüşmüş, gelişmiştir. İnsanlar tarihte yaşanan bu olaylardan tecrübe edinmiş, sıkıntı diye nitelendirdikleri anlarda olumlu bakış açılarını korumuştur. İnsanoğlunun dert ve keder diye nitelendirdiği bütün tecrübeler aslında bir olgunlaşma ve içsel büyümedir (Cüceloğlu, 2017). Bu bakış açısıyla olumsuzluklar son bulabilir. Böyle bir durumda psikolojik olarak iyi olma hali ve manevi olarak sükûn bulma gerçekleşebilir. Olumlu bakış açısına sahip olanlar, ümitle geleceğe bakar. Bu da yeni yollar keşfetmeyi, bu yollarda

yürüme azmini ve psikolojik iyi hissetmeyi sağlar. Bu kişiler zorlukları aşma konusunda daha azimli, engellere karşı daha dirençlidir. Onların duygusal zekâ düzeyleri yüksektir. Yaşanan tecrübeler karşısında Allah'a sığınıp dua etmek bireye duygu ve düşüncelerini anlama noktasında farkındalık kazandırır. Moral gücünü yükseltir, maneviyatını geliştirir. Sorunların üstesinden gelirken zorluklarla mücadele yeteneği kazandırır (Hökelekli, 2013: 127-128).

Olumlu bakış açısına katkıda bulunan önemli bir değer de şükürdür. Şükür farkındalıkla başlar ve aşkın yanımızla hissedilir (Göcen, 2018). Şükür Yaratan ile bağımızı güçlendirir. Yaratan'ın nimetlerine şükretmek farkındalığı artırır, olumlu bakış açısına katkıda bulunur. Bu bakış açısı yaşam sevincini besler. Bireyin psikolojik ve bedensel sağlığını destekler (Özdoğan, 2009: 205). Hz. Peygamber, insanlara teşekkür edenin Allah'a da şükredeceğini söyler (Tirmizi, Birr, 35). Bu konuya şöyle açıklık getirilebilir: İnsanın gelen nimet hakkında düşünmesi ve getirene teşekkür etmesi, bir müddet sonra nimetle ilgilenme düzeyini aşarak nimetin gerçek sahibine olan sevginin artmasına vesile olur. Kişi; ilgi ve sevgisini şükür sayesinde Yaratan'a yöneltir ve O'na bağlanır (Çağrı, 2010). Nitekim kutsî bir hadis-i şerifte "Ben kulumun bana olan zannı üzereyim" buyurulmaktadır (Buharî, Tevhit,15). Bu nedenle olumlu düşünmek olumlu duyguların ve olayların gelişmesine sebep olabilir.

Hz. Muhammed olumsuz tablolardaki olumlu tarafı görerek insanlığa örnek olmuştur (Özdoğan, 2009: 173). Bunun en çarpıcı örneği 630 yılında yaşadığı Taif deneyimidir. Hz. Peygamber Taif'te çeşitli sıkıntılar ve saldırılar yaşamış, bunun sonucunda bir bahçeye sığınmıştır. Sığındığı bahçenin kölesiyle konuşup onun dinini öğrenen Hz. Muhammed, kölenin doğduğu bölgenin geçmiş peygamberiyle ilgili bilgiler vermiştir. Hz. Peygamberin verdiği doğru bilgilere çok şaşırın adam bu diyalogdan sonra Müslüman olmuştur. Hz. Muhammed Taifte sıkıntılar yaşamış olmasına rağmen bu olayı, seferin hikmetlerinden biri olarak karşılamış ve bir kişinin Müslüman oluşuna vesile olmak onu memnun etmiştir (İbn Hişam, es-Sire, 2, 62-63; Köksal, 1987). Hz. Peygamber, yaşadığı tüm olayları bir deneyim kabul etmiş ve Rabbi'nin onu en güzel şekilde terbiye ettiğini söyleyerek yaşamın öğretici ve besleyici tarafına vurgu yapmıştır (Süyûtî, Câmiu's-Sağîr, I, 12).

İçtenlik

Bu terim uluslararası psikoloji literatüründe "authenticity" olarak geçer ve bireyin gerçek duygusuyla çevreye aktardığı duygu arasındaki uyumu

bildirir (Karakaş, 2021). İçtenliğin eş anlamlı kelimesi samimiyettir (Türk Dil Kurumu, 1988:680). Arapça'da bu kelime ihlas ile örtüşmektedir. İhlas H-L-S kökünden türemiştir ve bir şeyi saflaştırmak, arındırmak manasındadır (İbn Manzur, Lisanü'l Arab,1/15; Cürcani, 1997:15). İçtenlik, liderde olması gereken en önemli özelliklerden biridir. İçten liderler; iç dünyalarını dış dünyaya doğru biçimde aktarabilen kişilerdir. Bu insanlar iyilik ve yardımı gönülden yaparlar. İnsanların arkasından konuşmaz sadece işleriyle ilgilenirler. Söz verince, sözünü değiştirmez, verdikleri sözleri yerine getirirler. İnsanları etkilemek için yalan söylemez, gösteriş yapmazlar. Kısaca oldukları gibi görünen veya göründükleri gibi olan doğal kişilerdir (Özdoğan, 2010:185).

Bir liderin her an insanlara rehberlik etme, ışık tutma ve etrafındakilerce izlenme özelliği vardır (Güney, 2012). Hz. Peygamber bunları toplumun ve insanlığın yüksek faydası için gönülden yapmıştır. Bu yüzden kendisi içten lider vasıflarına sahiptir. Bunun örneğini yeni kurduğu devlet teşkilatında (MS.622) ve lideri olduğu toplumda görmek mümkündür. Hz. Peygamber yaşamı boyunca uzlaşma kültürünü esas almış, barışçıl bir yol izlemiştir. Savaş olduğu zamanlarda uzlaşma için yüz yüze görüşmeler yapmış, konuyu barış ile neticelendirmeye çalışmıştır. 624 yılında, Bedir'de kervanla yola çıkan Ebu Süfyan, her aileden en az bir kişiyi orduya almak için zorlamıştır ve büyük bir ordu elde etmiştir. Bazı Müslümanlar Ebu Süfyan liderliğindeki kervanın peşine sadece ganimet için düşmeyi önermiş ancak Hz. Muhammed asıl amacın kolay yoldan ganimet kazanmak değil, İslam'a karşı olanların gücünü yok edip İslam'ı yaymak olduğunu hatırlatmıştır (Köksal,1987). Bu nedenle Hz. Muhammed büyük resmi görüp inancı, maneviyatı ve hedefi için yol açan içten liderdir. İnsanlığın faydası için önderlik etmiştir.

İslam dininin özü Yaratan'a güven ve samimiyettir (el-Bakara 2/131). Hz. Peygamber, dinin samimiyet olduğunu söylemiş, sahabe kime karşı olduğunu sorduğunda ise "Allah'a, Kitabı'na, Peygambere, Müslümanların idarecilerine ve bütün Müslümanlara" (Müslim, İmân, 95) diye cevap vermiştir. MS. 632 Yılında gerçekleştirdiği Veda Hutbesinde, hem ashabından geri bildirim almak için hem de Allah'ı şahit tutmak için yerine getirdiği peygamberlik görevi ile ilgili insanlara "ne diyeceksiniz" diye sormuştur. Ashâb da "Peygamberlik vazifesini yapıp bizlere samimi davrandın" diyerek şahitlik etmiştir (Müslim, Hac,147; Köksal, 1987).

Hz. Muhammed amellerin niyetlere göre değer bulacağını bildirmiştir (Buhari, Bed'ül vahy, 1). Bu sözü ile; insanın davranışının iç yüzü ne ise elde

edeceği şeyin de o olacağını ifade etmiştir. Hz. Muhammed'e davasından dönmesi için nice dünyalık hediyeler vermek isteseler de o davasında samimi olduğunu göstermiş ve hiçbirine tenezzül etmemiştir (İbn Hişam 1/265). Netice itibariyle içtenlik (samimiyet/ihlas); davranışlarda, dilde, kalpte birlik ve doğruluktur. Kalpte olanın davranışlara yansımadır. Hz. Muhammed samimi davrandığını insanları şahit tutarak veda hutbesinde belgelemiştir (Erul, 2016).

Barış

Barış kelimesi teslim, İslam, huzur, esenlik, sadakat, sükûnet gibi kavramları çağrıştırır. Kelime S-L.M kökünden türemiştir (Cürcani, et-Ta'rifat,123; Türkmen ve Türkmen, 2020). Bu kelime Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde "Uyum, karşılıklı anlayış ve hoşgörü ile oluşturulan ortam" olarak açıklanmaktadır (TDK, 2023). Barış ortamında insan sükûn bulur, sorunları çözer ve tüm varlıkların sevgi dili evrene yayılır (Cüceloğlu, 2017).

Hz. Peygamber, Müslümanların barış ve huzur içinde yaşamasına liderlik etmiş, yol açmıştır. (Özel, 2015). Allah'ın kullarının birbirine arkasını dönmemesi ve birlik olması için beyanda bulunmuştur. Bu beyan Medine'de yasa ile düzenlenmiş ve barışı temel alan ilk İslam Devleti 622 yılında kurulmuştur (Müslim, Birr, 28; Özel, 2015). Hz. Muhammed yaşamında uzlaşma kültürünü benimsemiş ve yerleştirmiştir: Mekke'de İslam'ı yaymaya başladığında boykot ve eziyete uğramış, kaos ortamı oluşmaması için Medine'ye 622 yılında inananlarla göç etmiştir. Oradan sessizce uzaklaşmışlardır. 624 yılında Bedir'de sulh için Hz. Ömer'i göndermiş, ancak olumlu cevap alamadıkları için kaçınılmaz olarak çatışma başlamıştır. 625 yılında Uhud harbinde yaralanmış ve yakınlarından da birçok şehit vermiş olmasına rağmen kimseye olumsuz söz ve davranışta bulunmamıştır. 630 yılında gerçekleşen Taif deneyimi Hz. Muhammed'in sevgi ve barışı tercih ettiği bir tecrübe olmuştur. Haklılık adına insanlarla çatışmaya girmemiştir. Gazvenin sonunda bir kişinin Müslüman olması da onu memnun etmiş ve bu durumu gazvenin hikmetlerinden saymıştır. Hz. Peygamberin Hudeybiye'de savaşmak yerine barışı tercih etmesi vakti gelince insanların bölük bölük İslam'a girmesine vesile olmuştur. 630 yılında, Mekke fethinden önce savaşmaya değil umre yapmaya geldiklerini karşıt görüştekilere ilan edip, silahsız şekilde şehre doğru yol almışlardır. Zamanında Müslümanlara yönelik olumsuz davranışlarda bulunan kişilerin, Mekke'nin fethinde Müslümanlığı tercih ettiğini duyunca onları da serbest bırakmıştır (Köksal, 1987). Hz. Muhammed'in amacı İslam (barış ve esenlik) için olduğundan

toplumun ve insanlığın yüksek faydası için barışı benimsemiş ve çatışmaya mahal vermemeye özen göstermiştir.

Barış; birlik ve beraberliğin tesis edilmesi için çok önemlidir. İnsanları birbirine kenetleyen, dağılıp gitmelerine mâni olan görünmez bir mıknatıs gibidir. Barışçıl liderler; toplumun yararını gözetir, toplumu yıkmadan inşa eder ve hem kendisi için hem toplum için dürüstçe çalışır: Hz. Peygamberin Medine'ye hicretten sonra gerçekleştirdiği ilk faaliyetlerden biri Mescidi Nebevinin birlik ve barış içinde tamamlanmasıdır. Burası Müslümanlara yeni toplanma alanı sağlamıştır. Medine halkı için hem ibadethane hem de yaşamın çeşitli alanlarında danışma ve uzlaşma merkezi olmuştur. (Sarıçam, 2003). Hz. Peygamber her türlü bireysel ve toplumsal olayı Kuran-ı Kerim'in izinde ve ashabıyla istişare ederek çözmüştür (Canikli, 2019:14). Nebevi Cami Hz. Peygamber'in; soru ve sıkıntıları dinleyip çözüme bağladığı, ashabıyla istişare ettiği, çeşitli konularda uzlaşma sağladığı, devlet meselelerinin görüşüldüğü önemli bir yerdir. Burası her türlü dini hususların görüşüldüğü, toplumsal meselelerin çözüme bağlandığı, yaşlılardan, hastalardan, vefatlardan haber alındığı ve böylece manevi ağların oluştuğu bir merkezdir (Özel ve Önkal, 1998).

Vicdan

Vicdan Arapça'da V-C-D fiilinin mastarından türemiştir. Vicdanın kelime manası "bulmak, var olmak" şeklindedir Vücut, vecd gibi kelimeler de aynı kökten türemiştir. Bu kelimelerin kolaylık, bolluk, zenginlik gibi manaları da bulunur (İbn Manzûr, Lisânul Arab, 3/445). Vicdan kelimesinin anlamıyla bağlantı kurarak Özdoğan (2009;65), insanın vicdanı geliştğinde, gerçekten "var olacağını" ifade eder. Vicdan, doğruyu yanlıştan ayıran bir iç kontrol mekanizmasıdır. TDK, vicdan kelimesini bu görüşü ihtiva edecek şekilde şöyle açıklar: "Kişiyi kendi davranışları hakkında bir yargıda bulunmaya iten güç, kişinin kendi ahlak değerleri üzerine yargılama yapmasını sağlayan güç". TDK'nın cümle içinde verdiği örnek ise şu şekildedir: "Tüm insanlar dünyaya, kafa ve yüreklerinde bir iç mahkeme ile gelirler. Bunun adına vicdan denir". Aynı sözlükte "vicdanlı" kelimesi ise "hak gözetir" şeklinde açıklanmıştır (TDK, 1988: 1561-1562). Sözlüğe göre vicdanın doğrulukla ilgili olduğu, değerler ve iç değerlendirme sonucu geliştiği anlaşılmaktadır. Filozof Bertrand, (2000), iyiyi kötüden ayırma yeteneği olarak bu kavramı açıklamış, insanın öz bilincini şahit, vicdanını da hâkim olarak değerlendirmiştir.

Psikoloji bilimi de vicdanı, insana iyi ve kötüyü fısıldayan ahlaki bilinç

olarak tanımlar (Özdoğan, 2009: 66). Fromm, vicdanı iki aşamada açıklar. İlki otoriter vicdandır. Bu aşamada kişi dış güçler tarafından onaylanmak için değerleri içselleştirir ve vicdanı rahatsız olmaktan kurtulur. Aile, öğretmenler, arkadaşlar, devlet görevlileri dış güçlere örnek verilebilir. İnsan içe mal edilmiş bu tarz bir otoriteden kaçamaz ancak insanın gelişimi ilerledikçe vicdan dış güçlerden arınmaya başlayacaktır. Kendi iç sesine kulak vermeye başlayan insan, iç dünyasıyla iletişim kurmayı da öğrenmiş demektir. Çünkü özünün sesini daha güçlü duyacaktır. Bu aşamada gerçek vicdan diğer deyişle "insancıl vicdan" devreye girer. (Fromm, 1993; akt: Özdoğan, 2009: 65-107). Bolay, makalesinde; "Aklın selâmetini koruyabilmek için yaratılıştaki saflığını ve istikametini devam ettiren bir kalbe yahut da vicdana sahip bulunmak gerekir der" (Bolay, 2000). Yani zihin sağlığı açısından da kişinin özündeki saflığın ve temiz vicdanın varlığı gerekmektedir. Doğru dürüst ve tutarlı olmak, doğru olanı yapmak kimlik ve benlik gelişiminin önemli tarafını oluşturur (Hökelekli, 2013:167-168). Kişinin doğru olarak değerlendirdiği davranışlar kendi benliğini olumlu yönde beslerken, yanlış olarak değerlendirdiği davranışlar suçluluk hissi yaratır (Güngör, 2015). Kılıç'a (2015: 63,84-85) göre gerçek vicdan aslında kişinin özbenliği olup tüm olumlu duyguların kaynağıdır. İnsanı yaratılıştaki saflıktan dolayı iyiliğe sevk eder.

Kur'an-ı Kerim'de Allah; kurtuluşa erenlerin, hayra yönlendirip iyiliği tavsiye edenlerden ve kötülükleri savanlardan olacağını buyurmaktadır (Al-i İmran 3/104). Buradan anlaşılıyor ki doğruya yaklaşp yanlıştan uzaklaşmak ve bunu herkese tavsiye etmek inananlar için bir görevdir. Bunu içselleştirmek de vicdani bir duruştur. Hz. Peygamber bu duruşun önderi olmuştur. Kendisi sosyal yaşam içinde kötülüğün tanımını yapmış, vicdanı rahatsız eden ve başkaları tarafından duyulması talep edilmeyen şey olarak kötülüğü ifade etmiştir (Müslim, Birr, 14) ve ashabını; şüpheleri bırakıp, huzur verene geçilmesi noktasında uyarmıştır (Tirmizî, Kıyâmet 60). Çünkü doğruluk içsel huzur verir, yalan da şüphe ve tereddüt doğurur. Vicdanın sesi insanı hayra götürür, şerlerden alıkoyar (Demir, 2013). O halde vicdan insanın doğru ve yanlış değerlendirmesine yardımcı olan Allah'ın bir lütfudur (Kılıç, 2015).

Hız. Muhammed'in bir konuyu herkese danış (sor) nihayetinde kendi içine (vicdanına) sor (Dârimî, Büyû' 2) demesi öze kulak verilmesi gerektiğini, gerçek vicdanın aslen içimizde olduğunu belirtir (Özdoğan, 2009). Vicdan, pusula gibidir. Ona uyan iyiye, doğruya ve güzele ulaşmaya daha yakındır ve

akıl sağlığını daha iyi koruyabilmektedir (Bolay, 2000). İslam tarihinde yaşanan bir olay Hz. Peygamberin pişman olmamak adına kulağına gelen her habere inanmadığını, önce araştırdığını, neticede isabetli kararlar verdiği için de vicdanının rahat olduğunu gösterir. Olay şöyle gerçekleşir: Bir sahabi Arap toplumundaki bir kabileden zekât toplamak üzere görevlendirilir. Zekât görevlisi yoldayken, güvenilmez biri gelir ve ona silahlı bir grubun, görevlinin bulunduğu yöne doğru yola çıktığını söyler. Görevli geri dönüp durumu hemen Hz. Peygambere iletir. Araştırma yapan Hz. Peygamber, işin aslının öyle olmadığını öğrenir. Onların zekâtı kendisine ulaştırmak için yola çıktığını anlar. Hz. Peygamber yanlış bir karar vermediği için memnun olur ve vicdanı mutmain olur (el-Hucurat 49/6; Köksal, 1987). Hz. Muhammed'i, hak gözetmek adına haberin doğruluğunu araştırmaya iten güç kendi vicdanıdır.

Bilgelik

Hikmet (bilgelik); H-K-M kökünden türemiş olup, bilmek, anlamak manalarını içerir (İsfehânî, Müfredât, 421). Türkçe sözlükte bilge, "Ahlaklı, olgun ve örnek kimse, hâkim" olarak açıklanır (TDK, 1988:186). Hikmet ise Türkçe sözlükte bilgelik olarak geçmektedir (TDK, 1988:645). Bilge ve hikmet kelimelerinin sözlükte aynı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir (TDK, 1988: 186,645).

144

Hz. Muhammed bilişsel, duygusal ve sosyal zekaya sahip bilge bir liderdir. Bu zekâ türüne bütünsel zekâ denir. Bütünsel zekâ; sorun çözücü, planlayıcı, manevi değerlere yatkın, konuşmacı, duygusal ve sosyal becerilere sahip olan kişilerin sahip olduğu zekâ türüdür (Aslan, 2009: 31-32). Güngör (2015:87)'e göre hikmet (bilgelik) hem fizik matematik gibi ilimleri kapsar hem de ahlak, ev idaresi gibi kavramları kapsar. Buradan bilgeliğin hem duygusal-sosyal zekâ ile hem de bilişsel zekâ ile ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Muhammed'in bütünsel zekasına yani bilgeliğine en çarpıcı örnek hicrettir: Göç için en ince ayrıntısına kadar hazırlanmış stratejik yol haritası ve tüm hazırlıklar bilişsel zekasına; hicret öncesi Medinelilerle iki defa Akabe'de yüz yüze görüşmeler yapması duygusal zekasına, Medine'ye, hicretten hemen sonra 623 yılında, her işin görüldüğü bir meşid inşa etmesi sosyal zekasına örnektir (Önkal ve Özel, 1998).

Akıl ve kalp beraberce bir bütünü teşkil eder. Akıl ve kalbin dengesi sağlanıp isabetli kararlar verilmesi bilge kişinin özelliğidir (Aslan, 2013). Bu paralelde Müslümanın bakış açısını oluşturur. Bununla ilgili olarak; kalbi mühürlenmiş insanın isabetli düşünemeyeceğini söyleyen ayet (Muhammed

47/24) ve düşünüp taşınacak kalplerden bahseden ayet mevcuttur (el-Hacc 22/46). Bilge kişinin en önemli özelliği olan isabetli karar vermek hem akılı hem kalbi bir arada kullanarak mümkün olabilir. Akıl ve kalp birbirini tamamlayan bir bütün olduğu için bilge kişiler isabetli karar verip hareket etmede yeteneklidir. Bilgelik yolu; kalp, akıl ve davranışların birbiriyle dengeli ve uyumlu olmasından geçer (Hökelekli, 2013:185). Bilgenin bir diğer özelliği bildiklerini etrafa aktarır ve yaşantısında da ona uygun davranır. İnsanlığa faydalıdır. Bu noktada bilgiden ayrılır. Bilgin insanlığa zararı dokunacak söz ve davranışlarda bulunabilir. Bilgin olaylara olumsuz anlam yükleyebilir ancak bilge her olayda bir hikmet olduğunun farkındadır (Özdoğan, 2009:54-55). Bilgenin en büyük özelliği ahlak sahibi ve erdemli olmasıdır (TDK, 1988:186).

Hız. Muhammed isabetli kararlar veren, çeşitli durumlarda hızlı çözümler üreten bilge bir insandır: Henüz Mescidi Nebevi yapım aşamasındayken barınma ihtiyacının karşılanması için Hz. Peygamberi birçok sahabe evlerine misafir etmek ister. Kendisinin verdiği karar devesinin oturduğu yere en yakın evde konaklamak yönünde olur. Bu isabetli bir karar olup kaosa meydan vermeyen barışçı ve hızlı bir çözümdür (el.Mü'minun 23/29; Köksal, 1987). Hz. Muhammed'in bilgeliğine verilecek bir diğer örnek, Medine'ye hicret için kendisine yol arkadaşı olarak Hz. Ebubekir'i seçmesidir: Hz. Ebubekir birkaç defa hicret etmeye niyet etmiştir ancak Hz. Peygamber ona acele etmemesini söylemiş ve Allah'ın belki ona hayırlı bir yol arkadaşı vereceğini bildirmiştir. Vakit geldiğinde Hz. Muhammed Hz. Ebubekir'e hicret edeceklerini söylemiş, Hz. Ebubekir sevinçten ağlamıştır (İbn. Kesir, Bidaye, 3,178). Hz. Muhammed'in hicret gibi meşakkatli bir olayda yol arkadaşı olarak Hz. Ebubekir'i seçmesi isabetli bir karar olup aynı zamanda vizyoner bir yaklaşımdır. Hz. Ebubekir'in de sevinçten ağlaması peygambere gönül rızasıyla uyduğunu gösterir. Hz. Muhammed'in; gerçekleşen veya gerçekleşmesi muhtemel olan olaylara hikmetle bakıp onları değerlendirmesi bilgeliğine örnektir.

Denge

Denge itidal kelimesiyle örtüşmektedir. A-D-L kökünden türemiştir Orta hal ve ölçülü olma manalarını içerir (Cürcani, et-Ta'rifat, 152). Çubukçu (2007:43-44); Bilgelik, ölçülülük, doğruluk, tutarlılık ruhun gıdasıdır der. Bu özellikler ancak dengeli kişiliğin varlığıyla ortaya çıkar. Denge; ölçülü ve tutarlı davranıp akılı selim düşünen vicdanlı insanların başlıca niteliklerindedir. Vicdan ise insanın davranışlarını dengeler. Ahlaki bir

bilinç, iç kontrol sağlar. Denge aynı zamanda adaleti sağlar. Dengeli insan, kişisel ve toplumsal sınırlara hürmet ederek kendi hakkıyla beraber başkalarının hakkını da korur (Demir, 2013). TDK da vicdanlı kelimesi "hak gözetir" olarak ifade edilmiştir (TDK, 1988: 1561-1562). O halde dengeli insan aynı zamanda vicdanlı insandır çünkü söz, düşünce ve davranışlarını süzgeçten geçirip yaşamına öyle yansıtır. Dengeli hareketler akıl, arzu ve öfkeyi kontrol etmekle ortaya çıkar, bu da tüm erdemlerin oluşmasını sağlar (Güngör, 2020).

Çağlar üstü din olan İslam denge dinidir. İslam dini her konuda aşırılıktan kaçmayı öğütlemiş, daima orta yol üzerinde olmayı tavsiye etmiştir. İfrat (aşırılık) ve tefrite (azlık) kaçmadan orta gidişatta bir yaşam tarzını benimsemenin uygun olduğunu belirtmiştir (Hökelekli, 2013:179). Çünkü inananlar sırât-ı müstakîm de olup inanç, ahlâk ve yaşayışta aşırılıklardan uzak, dengeli ve orta yolda bulunursa psikolojik ve fiziksel olarak iyi ve huzurlu olurlar. (Sinanoğlu, 2001).

İslam dinini tebliğ eden Hz. Muhammed'in hayatı orta yol ve dengeli tutuma örnek teşkil eder. Değerlere önem veren İslam, biz bilincini ön plana çıkarmıştır. Adalet ve sevgi arasında denge söz konusudur (Özdoğan, 2009:185-187). İslam dini için insanlar ve düşünceleri kıymetlidir. Karşılıklı olarak kimsenin zarar görmemesini ilke edinir. Bedir zaferi sonrasında, 625 yılında, Hz. Peygamber ve tecrübeli olgun sahabeler Uhud için Medine'de kalıp savunma yapmak ister. Çünkü şehir yapısı sadece savunmaya elverişlidir ancak ensar gençleri fazla cesaret göstererek Mekkeli müşriklerle savaşmayı ısrarla teklif eder. Demokratik bir karar olması açısından Hz. Peygamber çoğunluğu oluşturan ısrarlı gençlere uygun bir tercih yapar. Gençler bir müddet sonra Hz. Peygamber'e hak verir, kararlarından vazgeçerler. Hz. Peygamber kritik zamanda karar değişikliğinin sıkıntılı olacağını düşünerek dengeli bir tutum sergiler ve kararını değiştirmez. (Aktan, 2017). Verdiği sözleri yerine getirmesi tutarsız olmadığını, dengeli halini muhafaza ettiğini gösterir. Hz. Muhammed'in dengeli tutumuna verilecek bir örnek de Akabe Biatlarıdır. Peygamber ilk olarak 620 de, Risaletin 11.yılında, Hac Mevsiminde, Mina'da, 6 Yesribli (Medineli) ile görüşmüş, İslam'ı anlatmıştır. Onlar da daveti kabul edip İslam'a katılma kararı almışlardır. Bir sonraki yıl Akabe'de görüşmek için sözleşmişlerdir. Risalet'in 12. Yılında Akabe'de, Zilhicce Ayında 12 Yesribli (Medineli) Hz. Muhammed ile görüşmüş, Ona biat etmiştir. Risaletin 13. Yılında, 622'de, hac Mevsiminde Akabe'de 75 Yesribli (Medineli) Hz. Peygamber ile tekrar

görüşmüş, ona biat etmiş ve Onu Medine'ye davet etmiştir. Medine'ye göç hazırlıkları başlamıştır (İbn Hişam, es-Sire, 2, 70-73). Hz. Muhammed'in sözleşmeye riayet etmesi ve kararlaştırılan yerde buluşması davranışlarındaki dengeyi gösterir. Karşı tarafın Hz. Muhammed'e güvenmesi peygamberin dengeli yaklaşımından kaynaklanmaktadır. Yukarıdaki olaylar Peygamberin sözlerini yerine getirdiğini, insanları dinlediğini, gerektiğinde tamamıyla inisiyatif aldığını gerektiğinde onlara geniş hareket alanı ve söz verdiğini, bazen savunmada kalıp bazen de pasif direniş sergilediğini gösterir. (Erul, 2016). Bütün bunlar bilgeliğine ve dengeli tutumuna işaret eder.

Hz. Peygamberin liderlikte dengeli yaklaşımına verilecek bir diğer örnek farklı karakter özelliklerine sahip kişilere önderlik edebilmesidir. Bu kişilerden biri Hz. Ömer'dir çünkü diğer insanlara göre tavırları keskin ve serttir. Hz. Ömer hicret kararı verdiğinde tüm Mekke ahalisine hicret edeceğini yüksek sesle ilan etmiştir (İnsanü'l-Uyun, 2/183-184; Köksal,1987). Liderlik ve yönetim tarzları değişik, kişilik özellikleri farklı birçok kişiyle orta noktada birleşebilmek, Hz. Muhammed'in dengeli, demokratik ve barışçıl çözüm yolu sunan bir lider olduğunu gösterir (Özel, 1998). Hz. Muhammed peygamberdir ancak o da bir insandır. Bazı durumlarda Allah, elçisine denge konusunda hatırlatmalarda bulunmuştur. Hz. Peygamber'in, İslam'ı yaymak için müşriklerin iman etmesini, kendisini yıpratıcak derecede istemesi buna örnektir. Yaratan Hz. Peygambere, iman ettirecek olanın kendisi olduğunu ayetle bildirmiştir (eş-Şuara 26/3).

Vatanseverlik

Vatn kökünden türeyen vatan sözcüğü, yerleşmek manasındadır. Cürcani, iki anlamda vatandan bahseder: ilki kişinin doğduğu yer "vatan-ı asli", ikincisi 15 gün veya daha fazla kaldığı yer "vatan-ı ikamet"tir (et-tarifât "vtn" md.; TDV İslam Ansiklopedisi, 2012:42, /563-564). TDK sözlüğünde vatan ile yurt kelimesi eş anlamlı olarak kullanılmış; "Bir halkın üzerinde yaşadığı, kültürünü oluşturduğu toprak parçası" olarak izah edilmiştir (TDK,1988:1647). Bu toprak bütün kutsal değerlerin toplandığı yerdir. Tüm manevi değerlerin yaşandığı bir ortamdır. Vatansever yani yurtsever ise aynı sözlükte "Yurdunu, milletini seven, bu uğurda her türlü özveriye hazır olan (kimse)" şeklinde açıklanmıştır (TDK,1988:1647). Vatanseverlik maneviyatın ön planda yaşandığı yüksek bir bilinçtir.

Vatanını seven; bayrağını, yaşadığı yeri, insanları da sever ve onlara hürmet eder. Vatan olmadan millet, millet olmadan da devlet olamaz. Bir milletin varlığı; vatanın varlığına, aynı zamanda özgür ve bağımsız olmasına

bağlıdır. Vatan tüm hatıraların, tecrübelerin, akrabalık bağlarının, manevi değerlerin, kültürün, ortak dilin toplandığı bir yer olduğu için vatandan göç etmek kolay değildir. Vatan; kültürel, sosyal, milli ve manevi değerlerin toplandığı yerdir. Bu kutsal değer nesilden nesile aktarılır. Böylece geçmişten geleceğe bir köprü kurulur (Özdek, 1990). Vatanı korumak ve vatanın maddi manevi değerlerine sahip çıkmak; insanların canını, malını, güvenliğini koruyup onları huzur ve barış içinde yaşatmak demektir. Onu sevmek bir erdemdir.

İslam dini için "vatan" konusu önemlidir. Allah, vatan topraklarına hürmet etmeyi ve onu savunmayı yüce bir görev saymıştır. İnananlar için, vatan uğruna ölenlere şehitlik mertebesi verileceği bildirilmiştir (Ali İmran 3/170). Hz. Muhammed için de doğduğu ve büyüdüğü şehir olan Mekke elbette manevi açıdan değerlidir. Orada ticarete atılmış, orada evlenmiş, orada Hz. Fatıma doğmuştur. Allah'ın elçisi olma görevi ilk orada verilmiştir (İbn Kesir, 2001). Ezizyetler ve uygulanan boykotlar sebebiyle Medine'ye 622 yılında göç etmek zorunda kalmış, vefatı Medine toprakları içinde olmuştur. Mekke 630 yılında fethedildikten sonra yaşamak için tekrar Mekke'ye dönmemiş, Medine'ye ve Medine halkına vefa göstermiştir (Sarıçam, 2003). Hz. Muhammed'in bakış açısına uygun olan "Vatan sevgisi imandandır" (Acluni, Keşfu'l Hafa, 1/345, 1102) görüşü, vatan sevgisinin Yaradan ile bağımızdan beslendiğini vurgular.

Takva

Vikaye masterından türeyen takva kelimesi korumak, zararlı şeylerden muhafaza etmek, sakındırmak gibi anlamları içerir. Aynı zamanda "içine su sızdırmayan kap" manasından da türemiştir. Takva; insanın, kendisini Allah'ın korumasına güvenle bırakmasıdır (et-Ta'rifât, "vky" Md.; TDV İslam Ansiklopedisi, 2010: 39/484-486). Esed'e (2002) göre takva kavramı Allah'a karşı sorumluluk bilincini daim canlı tutmaktır. Psikoloji bilimi insanın öz bilincini ve öz yönetiminin önemini vurgular. İnsan; irade, öz denetim, farkındalık ve öz değerlendirme sayesinde uygun davranış sergiler (Goleman, 2011). O yüzden insanların davranışlarına anlam kazandıran şey özdür, diğer deyişle takvadır (Özdoğan, 2010:140). Kuran-ı Kerim'de takva; kişinin Yaratan'ın kendisini her daim görüyor bilinciyle yaşaması ve bu farkındalığı şuurunda ve vicdanında canlı tutmasıdır. Takvayı; insanları örten, süsleyen ve koruyan bir elbiseyle özdeşleştiren Allah, en hayırlı elbisenin takva olduğunu bildirir (el-Araf 7/26). Bu bilinç kişiyi olumsuzluklara karşı koruyup, iyi hal ve tavırlara meylettirir. Örnek olarak

kurban meselesinde Yaratan, etlerin ve kanların değil, ancak takvanın ve halis niyetin kendisine ulaşacağını ifade eder (el-Hac 22/37) ve kendi katında en değerli olanın en çok takvaya sahip olan olduğunu bildirir (el-Hucurât, 49/13).

Hz. Muhammed; dengeli, maneviyat esasına dayalı davranışlar sergileyen takva sahibi bir insandır (Sarıçam, 2003). Tarih kaynaklarında geçen şu olay Hz. Peygamber'in Allah'ın korumasına kendini güvenle bıraktığının örneğidir: Hz. Muhammed 622 yılında hicret için bir yol planı hazırlamış, bu plana göre şehirden en son Hz. Ebubekir ile göç etmeye karar vermiştir. Müşriklerin kendilerini takip etmemesi için gece gizlice yola çıkmışlar ve şehrin dışındaki Sevr Mağarasında saklanmışlardır. Mağarada kaldıkları esnada güvercinler oyuğun ağzına yuva yapmış, bir örümcek de ağ örerek girişi tamamen kapatmıştır. Onları arayan müşrikler bu görüntü sebebiyle içeride kimsenin olmayacağını düşünüp uzaklaşırken, bu durum Hz. Ebubekir'i endişelendirmiştir. Allah'a tam bir güvenle kendini bırakan Hz. Peygamber ise Hz. Ebubekir'e "Üzülme, Allah bizimledir" "Lâ tahzen! İnnellâhe maanâ" demiş, Yaradan'ın kendilerini her daim görüyor olduğu bilinciyle kaygıya kapılmamıştır (Uzun, 2013).

Doğruluk

Türkçede "doğruluk" kavramı ile örtüşen sıdk, mastar olarak s-d-k kökünden türemiştir. Güvenilirlik, dürüstlük ve adil olma anlamlarını içerir (Lisanül Arap 4/2417). Doğruluk kelimesini TDK, (1988:391) "Doğru ve dürüst olma durumu, doğru olana yakışır davranış, dürüstlük, adalet" şeklinde tanımlamıştır. Doğruluk ve adalet başkalarının sınırlarına hürmet etmek demektir (Sakallı, 2013). Kendisine hürmet duyulan ise emin, güvenilir insandır. Hökelekli (2013), doğruluğu bir erdem olarak şu şekilde tarif etmiştir: "Doğruluk kişinin inanç, niyet ve düşüncelerinde, söz iş ve davranışlarında adalete, hakikate uygunluktur". Devamında; doğruluğun niyette başladığını, bozuk niyetle yapılan işlerin doğru olsa bile bir itibarının olmadığını ifade eder (Hökelekli,2013:163). Samimiyet doğru olan insanın özelliğidir. İçi dışı bir, özü sözü tutarlı ve uyumlu olan insan doğru insandır.

Hz. Muhammed peygamber olmadan önce de temel değerlere göre yaşamış, insanlara birçok konuda önderlik etmiş ve manevi değerlere göre yaşamayı öğretmiştir. Kendisi için doğruluk tüm yaşamı boyunca ana ilke olmuştur. İnanan, inanmayan herkesin birleştiği nokta, Hz. Peygamber'in doğru ve güvenilen kişi, yani "emin" oluşudur. Kendisi; içinde yaşadığı toplumun en güvenilen kişilerinden biri olmuş, bu özelliği herkes tarafından bilindiği için uzak yerlere giden kimseler kıymetli eşyalarını ona teslim etmiş,

ticarete iyi kâr elde etmek isteyen kimseler de ona müracaat etmiştir. O dürüst olduğu için, kervanın gelirlerinden hiçbir şey kaçırmamış, elde edilen geliri en doğru bir biçimde kervan sahiplerine bildirmiştir (Sarıçam, 2003:78).

Hz. Peygamber 20 yaşlarındayken Mekkeli olsun ya da olmasın kimsenin zulüm görmemesine dair bir anlaşma olan Hılful- Fudul (Erdemliler Birliği) Anlaşmasına katılmıştır. Bu sözleşme mazlumun yanında olup hakkını geri almak üzere yapılan bir anlaşmadır (İbn Hişam, es-Sire, 1, 140-142; Köksal, 1987). Hz. Muhammed, 35 yaşlarına geldiğinde, Kâbe'nin yeniden inşaatı söz konusu olmuştur. Kutsal taş Hacer'ül Esvedin yerine konulması aşamasında çıkan gerginlik Hz. Muhammed'in hakemliğinde son bulmuştur. Olay şöyle gelişir: Kureyş'in en yaşlılarından iki sahabe kapıdan ilk giren kişinin hakemlik yapmasını önerir. İçeri ilk Hz. Muhammed'in girdiğini görenler, onun hakemliğine, güvenilir kişilik özelliklerinden dolayı hemen onay verirler (Köksal, 1987). Hakemliği kabul eden Hz. Muhammed (SAV), üzerindeki abasını çıkarır, kutsal taşı üstüne koyar ve her kabileden bir temsilcinin abanın ucundan tutmasını teklif eder. Taşın yerleştirileceği yere gelindiğinde Hz. Muhammed kendi elleriyle taşı koyar. Bu konu barış içinde çözülmüş olur (İbn Hişam, es-Sire, 1, 204-211; Erul, 2016). Burada dikkat çeken önemli husus hakemliğin bir liderlik vasfı olmasıdır. Kendisinin hakemliği, sahip olduğu manevi özellikleri ve erdemli duruşundan dolayı hemen onay görmüştür. Hacer'ül Esved taşının yerleştirilmesi hususunu çözme biçimi, demokratik bir karar ve uygulama olup kriz çözme, kriz yönetme yeteneği ile bağlantılıdır. Doğru ve güvenilir bir insan olması da hakemlikte son derece etkilidir.

İslam tarihi kaynaklarında geçen bir olay, Hz. Muhammed'i tanıyanların onu daima dürüst olarak nitelendirdiğine işaret eder: Hz. Muhammed, İslam'ı tebliğe başladığı ilk zamanlarda, bir tepeye çıkar ve Kureyşlilere seslenir: "Bu dağın ardında veya şu vadide düşman atlıları var; sabaha veya akşama üzerinize hücum edecekler!" desem, bana inanır mısınız?" diye sorar. Kureyşliler de ona "Evet inanırız! Çünkü şimdiye kadar seni hep doğru olarak bulduk. Senin yalan söylediğini hiç işitmedik!" derler (İbn Sa'd, Tabakat, c. 1/199-200). Bu olay, Hz. Muhammed'in peygamber olmadan önce de manevi değerlere uygun yaşadığını ve doğru dürüst biri olarak tanındığını gösterir.

Lider olan insanların ortaya koydukları güçler vardır: Bunlar "yasal güç, cezalandırma gücü, ödüllendirme gücü, uzmanlık ve bilgi gücü, karizmatik güç, ilgi ve iletişim gücü, sevgi gücü, kişisel güç, manevi güç" olarak belirlenmiştir (Özdemir, 2014; 16-20). Hz. Muhammed bu güçlerden çoğunu

hayatında sergilemiş, toplumu ilgilendiren konularda, hazırlanan kanuna uygun olarak da yaptırım uygulamıştır. İslam Devleti'nin düzeni ve toplumsal huzur için Medine sözleşmesi hazırlamış, konulan kurallarda adil olmuş ve gereken yaptırımı uygulamıştır (Köksal, 1987). Kendi kavminden veya sevdiklerinden kimseyi üstün tutmamıştır (Hatiboğlu, 2016). Hz. Peygamberin adalet bilincine şu örnek verilebilir: Hırsızlık yaparak toplumsal suç işleyen Mahzûm kabilesinden bir kadının affı Kureyşliler tarafından istenmiştir. Kureyşliler bunun için Hz. Muhammed'in en sevdiği kişilerden Usame bin Zeyd'i aracı etmiştir. Ancak Hz. Peygamber adil davranmış ve gereken yaptırımı ilgili anayasa kanununa uygun olarak gerçekleştirmiştir (Müslim, "Hudûd", 2-9; Bardakoğlu 1998). Bu davranışıyla İslam Devleti'nin lideri ve son Peygamber Hz. Muhammed, devletlerin varlığını refah içinde sürdürebilmesi için adaletin ne kadar önemli olduğunu öğretmiştir. Bu durum psikoloji literatüründeki toplumsal bilinç kavramına örnektir. Toplumsal bilinç yerkürede yaşayan tüm canlılar için farkındalık oluşturup haklarına riayet etmek demektir (Goleman, 2006).

Azim

Azim kelimesi Azm kökünden türemiştir. Anlam olarak; kararlılık ve sabırla iradenin eyleme yönelmesini ifade eder (Cürcânî, et-Ta'rifât:150). Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde "azim" kelimesi "Bir işteki engelleri yenme kararlılığı" olarak açıklanmıştır (TDK, 1988:120). Bir işin yapılmasından önce oluşan psikolojik arzu ve eğilim olarak da tanımlanır. Genel olarak kullanımı; istemek, kararlı olmak, niyet etmek, irade göstermek şeklindedir (Çağrı, 1991). Azimli insan için yapılacak eylem veya ulaşılabilecek hedefte şüphe ve tereddüt yoktur. Örneğin Hz. Muhammed'e davasından dönmesi için nice öneriler sunulmuş ve nice hediyeler verilmek istenmiştir. Ancak kendisi bir eline güneşi bir eline ayı dahi verseler canı pahasına davasından vazgeçmeyeceğini söylemiştir (İbn Hişam, 1/266; Sarıçam, 2003). Azim, Yaratanla bağ kurulduğunda gerçek manasını bulur. Yani yapılacak her iş için Yaratanla yola çıkılıp kalp O'na bağlandığında güven ve takva bilincinin doğmasına yol açar. (Özdoğan, 2009:25). Kalbin manyetik alanı beynin manyetik alanından beş bin kat güçlüdür. Bu yüzden kalpten, beyinle yayılandan daha büyük enerji yayılır (Franckh, 2019:22).

Azim hırs kavramından mana olarak ayrılır. Azimli insan dürüst ve samimi olup insanlara faydalı olmak ister ancak hırslı insan bencilce kendi faydasını düşünür. Hırslı insan bir engel karşısında olumsuz bakış açısı geliştirirken azimli insan olaylara olumlu taraftan bakar. Azimle yapılan

meşru iş psikolojik sağlığı desteklerken, hırs sağlığı olumsuz yönde etkiler. (Covey, 2013). Özetle azimli kişilerin bakış açılarının daha olumlu, engelleri aşmak için yeni yolları tecrübe etmeye daha açık, daha esnek, daha açık fikirli, yaşama sevinci yüksek, kaygı seviyeleri düşük, insan ilişkilerinde uyumlu ve çalışkan olduğu görülmektedir (Schnitker ve Emmons 2007:197).

Hz. Muhammed'in tüm peygamberlik hayatı bir azim örneğidir: İslam dinini tebliğ çabaları, Kuran'ı anlama, öğrenme ve öğretme çalışmaları, inananlara uygulanan boykot ve eziyetler yüzünden yurt arama çabaları ve Medine'ye hicretin gerçekleşmesi, Medine'de siyasi yapının oluşturulması ve bir dönüm noktası olan Hudeybiye Anlaşması'nın imzalanması ve nihayetinde Mekke'nin fethi ile insanların İslam dinine girerek kalplerin fethinin sağlanması Hz. Muhammed için azim örneğidir (Sarıçam, 2003). Hz. Peygamber İslam'ın bakış açısına uygun şekilde toplumu yönetmiş; adalet, istişare, liyakat gibi esasları ilke edinmiştir. Toplumun örf adet gelenek, kültür ve sosyal anlayışı da İslam ile bağdaştığı sürece bu manevi değerleri yönetim sürecinde göz önünde bulundurmuştur (Canikli, 2019). Buna örnek olarak şu durum verilebilir: Kâbe'ye hizmet görevi olan Hicâbe, henüz Müslüman olmayan Osman bin Talhâ'da idi. Hz. Abbas, bu anlamlı görevin Müslümanlara verilmesini istedi. Ancak, Hz. Peygamber liyakat esasına uygun olarak görevin Osman bin Talhâ'da kalmasını uygun gördü ve Kâbe'nin anahtarını yine ona teslim etti. Nitekim Allah, emanetlerin ehline verilmesini Kuran'da emreder (en-Nisa 4/58). Hz. Muhammed'in ashabıyla aynı amaç için, yıllarca motivasyonlarını kaybetmeden çalışarak, iş birliği içinde adil bir düzen ve devlet kurması kolay değildir. Bu düzen Hz. Muhammed'in azmi ve Yaratan'ın yardımı sayesinde gerçekleşmiştir.

Güven

Güven kavramı geniş bir kavram olup hem kişilerarası itimat hem de Allah'a tevekkül ile ilgilidir. Tevekkül VKL kökünden türemiştir ve "Kalbin yalnız Allah'a güvenmesi" şeklinde açıklanır (et-Tuḥfetü'l-İrâkıyye, s. 185) Kişi ancak inandığına ve gönülden bağlandığına güvenir. İnanç güveni getirir, güven ise huzuru getirir. Bu nedenle insan güvendiğine bağlanır ve sadakat duyar. (Bowlby,2021). Türkçe sözlükte güven kelimesinin manasına bakıldığında; "Korku, çekinme ve kuşku duymadan inanma ve bağlanma duygusu, itimat" olarak geçer (TDK,1988:587). Güven ortamı; barış, refah, huzur, mutluluk ve barışa kapı açar. Güvenin olduğu ortamda korku olmaz.

Kendisine güvenilen bireylerin sayılarını arttırmak güvenilen toplumların oluşması için şarttır (Güngör, 2015). Yıldız'a (2018:168) göre

“Toplumun gelişmesi, ilerlemesi ve varlığını sürdürebilmesi için sahip olduğu temel değerleri aktarması ve zenginleştirmesi beklenir. Bunun için toplumsal ilişkilerde güvenin sağlanması gerekir”. Güven kişinin içinde başlar, bireylerle ilişkilerine yansır, toplumların aktardıklarından beslenir, en nihayetinde ise aşkın olana teslimiyet doğar. Güven insanı endişelerden uzaklaştırır, psikolojik sağlığı korur, kişinin kendi içinde huzurlu olmasını sağlar (Güngör, 2015:122).

İslam'ın özü de güven ve samimiyete dayanır (el-Bakara 2/131). Güven, maneviyatın temel öğelerindendir. Hz. Muhammed'in inancı tek olan Yaratan'a gönülden bağlanma ve O'na güvenme üzerinedir. Kendisinin yaşamında güven duygusu birçok durumda görülmekte, özellikle Hudeybiye Anlaşması'ndan önce, anlaşma yıllarında ve anlaşmadan sonra bu bilinç hissedilmektedir. Buna bir örnek İslam tarihi kaynaklarında geçen Ebu Cendel olayıdır: Müslüman olduğu için Mekke'de hapis tutulan bir genç, Hudeybiye Anlaşmasına uymamış, Hz. Peygamber'in yanına kaçıp gelmiştir. Bu genç, Kureyş'in müşrik liderlerinden Süheyl bin Amr'ın oğludur. Süheyl, Hz. Muhammed'den aralarında yaptığı anlaşmaya sadakat göstermesini ister ve oğlunun iadesini talep eder. Verdiği söze bağlı kalan Hz. Muhammed, Ebu Cendel'e sabret diye tavsiyede bulunur ve verdiği sözde vefasızlık gösteremeyeceğini Allah'ın ona bir çıkış yolu mutlaka nasip edeceğini söyler. Olayları, tevekkül içinde karşılamak, onların da kabullenişine yardımcı olur ve Ebu Cendel babasına teslim edilir (Vâkıdî, II, 260-261; Çubukçu, 1994). Hz. Muhammed, küçük Cendel olayında, söz verip sözünden dönmeyi İslam duruşuyla bağdaştıramamıştır. Hudeybiye'de Allah'ın ahdiyle söz verdiğini ifade etmiş, gerçek samimiyetin gönül ve dil birlikteliği olduğunu vurgulamıştır (Tirmizi, Deavat, 23). Burada kararlı bir duruş, manevi bir yaklaşım mevcuttur. Nitekim Bakara Suresi'nde Allah, insanın kendisi için neyin hayırlı olup neyin hayırlı olmadığını bilemeyeceğini; hoşa giden bir şeyin hayırsız olabileceğini, hoşa gitmeyen bir şeyin de hayırlı olabileceğini bildirmiştir (el Bakara 2/216). Hudeybiye'nin sonunda Ebu Cendel dahil tüm Müslümanlar gerçek bir barış yaşamıştır ve anlaşma fethi kapı açmıştır. Hz. Peygamber güven duygusu içinde bir antlaşma imzalamış bu güveni etrafına da aşılamıştır. Bu sayede Hudeybiye'yi bir barış antlaşması haline getirmiştir (Sarıçam, 2003). Hayatı boyunca gerçekleştirdiği tüm icraatları işin doğasına ve gereklerine uygun şekilde yapmıştır (Canikli 2019). Hicret ederken, anlaşmalar esnasında, savaşlardan önce ve sonra tedbirini almış (Özdemir, 2014) aynı zamanda dua edip her işin sonucunun Allah'a döneceği bilinciyle

O'na güven duymuş; inancını ve maneviyatını canlı tutmuştur.

Sevgi

Sevgi en temel ve geniş manasıyla incelendiğinde rahmet kelimesiyle örtüşmektedir. Bu kelime R-H-M kökünden türemiştir. Yumuşaklık, şefkat ve nezaket gibi anlamları içerir (İbn Manzur, Lisanü'l-Arap, 12/230). Bu kavramdan Allah'ın insanlara ihsanı, lütfu, şefkati manasında yüce bir sevgi de anlaşılır. Aynı zamanda İnsanların kendi içinde hissettiği incelik, yumuşaklık, nezaket, hoşgörü gibi hisler de anlaşılır (Nişancı, 2023). Hökelekli'ye göre (2013:15) "Sevgi, bir kimsenin gönlüne uygun olan bir şeye yönelmesi ve kişinin bütünlüğünü, bireyselliğini yitirmeden diğer insanlar ve varlıklarla birleşmesidir". Sevginin olduğu ortamda güven olur, güven olunca korku ve endişe kaybolur (Özdoğan, 2009:123). Cüceloğlu (2017), "Korku Kültürü" kitabında korku ve baskının hâkim olduğu kültürlerde gelişimin az olduğunu, otoriteye karşı sadece görünüşte uyma davranışının olduğunu, böyle kültürlerde manevi değerlerin içselleşmemiş olduğunu ve otorite ortadan kaybolunca değerlerden yoksun bir toplumun patlamaya hazır olduğunu ifade eder. Canikli (1996), yönetici konumunda olan kişinin, itaati sağlamak için korku ve zulüm yoluyla insanlara baskı uygulamasının haksızlığından ve olumsuzluğundan bahseder. İnsanlara hoşgörüyle yaklaşmak toplumun birlik içinde yaşamasına vesile olur. Sevgi doğal yollardan birlik ve beraberliğin oluşmasına yol açar. Sevgide birlik vardır (Güngör, 2015).

Sevgi; sosyal düzen ve yetkinliğe yol açar (Güngör, 2015:107). Medine vesikası toplumsal düzenin ve adaletin sağlanması için 622 yılında düzenlenmiş 47 maddeden oluşan bir anayasadır (Bulaç, 2006). Anayasanın ihlal edilmemesi insanlar arası sevgi ve güven ile mümkün olabilir. Çünkü sevgisizlik; bozukluk, nefret ve eksikliğe yol açar (Güngör, 2015:107). Alemlere rahmet olarak gönderildiği bildirilen (el-Enbiya 21/107) Hz. Muhammed; barışçıl, sevgi dolu, hoşgörülü bir peygamberdir. Kendisine yapılan eziyetlere karşı hoşgörülü ancak İslam'a yapılan olumsuz hareketlere karşı da son derece temkinli ve engelleyici olmuştur. Peygamberin Taif deneyimi esnasında yaralıyken bile halka dua etmesi yüksek sevgi anlayışından kaynaklanmaktadır (Özdoğan, 2009:9). Bunun yanında toplum düzenini bozacak suçlarda gereken karşılığın verileceğini belirtmesi adalet ilkesine verdiği önemi işaret eder. Kendi kızı bile aynı suçu işlese gereken yaptırımın uygulanacağını ifade etmiştir (Köksal, 1987: 477-478).

Çeşitli ayetler sevgi, şefkat ve hoşgörünün önemine vurgu yapmakta ve

bu değerlerden sıkça bahsetmektedir. Hz. Muhammed'in müminlere karşı çok şefkatli olduğu (et-Tevbe 9/128), müminlerin de birbirlerine karşı merhametli oldukları (el-Fetih 48/29), Allah'ın eşler arasına sevgi ve rahmet koyduğu (er-Rûm 30/21) bildirilmekte, evlâtların da ana babalarına karşı merhametli davranmaları emredilmektedir (el-İsrâ 17/24). Bir hadisinde müminlerin sevgi ve bağlılığını vücuttaki organların birbiriyle ilişkisine benzeten Hz. Muhammed, nasıl ki bir organ rahatsızlandığında diğerleri de etkilenirse, müminlerin de birbirlerinin sıkıntılarında rahatsız olup onlardan etkileneceğini ifade ederek (Müslim, "Birr", 66) sevgide birlik ilkesine vurgu yapmıştır (Güngör, 2015:107).

Yaratan'ın insanlara ikramı ve lütfu sayesinde manevi kazanımlar elde edilebilmektedir. Bununla ilgili Al-i İmran Suresinde Allah, kendisinin lütfu sayesinde peygamberin insanlara yumuşak davrandığını, kaba ve sert olsaydı etrafında insan kalmayacağını belirtmiş, onlar için iyi dileklerde ve duada bulunmayı emretmiştir (Al-i İmran 3/159). Hz. Peygamberin Mekke'yi fethetme olayı; kalplerin kazanıldığı, sevginin yüceldiği manevi bir fetihtir: Zamanında kendisi, ailesi, sevdikleri, ashabı boykot, eziyet ve işkence görmesine rağmen Mekke'ye fetih için döndüğünde Hz. Muhammed intikam dolu değildir. Komutanlarından bir tanesi heyecanla "bugün harp günüdür, intikam günüdür" deyince sancak derhal o komutandan alınmıştır. Hz. Muhammed fetih gününün merhamet günü olduğunu ve Kabe'nin yüceleceği gün olduğunu belirtmiştir. Hz. Peygamberin yumuşak davranması sayesinde o gün insanlar bölük bölük İslam dinine girmişlerdir ve rahmet peygamberi hepimiz serbestsiniz diye beyanda bulunmuştur (Taberi, 2, 161; Aktan, 2017).

Sonuç

Liderlik, ortak hedefler doğrultusunda insanları etkileme ve ikna etme sanatıdır. Hz. Muhammed'in kutsal görevi; barış, sevgi ve hoşgörüsüyle İslam'ı tebliğ etme ve insanları hak yola çağırmasıdır. İnananlar ve inanmayanlar için huzurlu bir toplum, adil bir düzen oluşturmak da temel hedeflerindedir. Bu hedefi manevi değerleri esas alarak başarıyla gerçekleştirmiştir. Yaratan için insanların şekilleri değil, manevi değerleri kıymetlidir (Hatipoğlu, 2016). Maneviyatın gerçek kaynağının Allah olduğu, insanoğlunu gerçek manada O'nun terbiye ettiği ve manevi değerlerin O'ndan bize aktığı bir gerçektir (Yargıcı, 2014), Hz. Peygamber Rabbinden terbiye almış, ahlakını kemale erdirmiştir (Süyûtî, Câmiu's-Sağîr, I, 12). Bu nedenle Hz. Peygamberin gayreti ile beraber Allah'ın yardımı, liderlikte başarıyı getirmiştir. İnsanlığa manevi değerlerle önderlik ettiği için büyük kitlelere ulaşmış, gerçekleştirdiği

toplumsal dönüşüm kalıcı olmuştur.

Çalışma için çeşitli hadis kaynakları ve tarih kitapları taranmış, Hz. Muhammed'in hayatı boyunca manevi değerlerle yaşadığı sonucu makaleden çıkmıştır. Kendisinin peygamberlik görevinden önce de değerlere uygun yaşaması, İslam'ı tebliği aşamasında ve insanları ikna yolunda önemli adım attırıştır. Hz. Peygamberin; Kureyşlilere seslenip düşman atlılarının hücum edeceğini söylediği takdirde, onların kendisine inanıp inanmayacağına dair soru sorması ve Kureyşlilerden buna inanacaklarına dair yanıt alması Hz. Peygamberin manevi değerlerle yaşadığı sonucunu çıkarmaktadır. Ayrıca yaşadığı toplumda örf adet, kültür açısından İslam'a aykırı olmayan Hicabe gibi gelenekleri de devam ettirmesi, kişilerin ona inanmasında ve uymasında etkili olmuştur. Bu durumun ikna sürecini kolaylaştırdığı görülmüştür.

Makaleye göre; Hz. Muhammed'in liderliği esnasında hassasiyetle davrandığı sonucu çıkmıştır: Görevlere, Müslüman olsun veya olmasın liyakat sahibi kişileri getirdiği görülmüştür. İnsanlara adaletle hükmetmiş, kendi kavminden kişilere üstünlük tanımamıştır. Toplumsal suç işleyen Mahzûm kabilesinden bir kadının affı istenmiş, Hz. Peygamber adil davranmış ve gereken yaptırımı ona uygulamıştır. Hz. Muhammed'in sahip olduğu liderlik vasıflarının da başarıyı getirdiği kanısına varılmıştır: Uhud Savaşında ani karar değişikliği yapmaması, krizleri sakinlikle yönetmesi, Hz. Ömer gibi farklı karakter özelliklerine sahip kişileri idare edebilmesi, demokratik ve paylaşımcı olması, isabetli kararlar vermesi başarılı olmasında etkili birer unsur olarak sayılmaktadır. Hicret için planlar hazırlaması, tedbirler alması, istişarelerde bulunması ve bütün bunlarla beraber Allah'a dualar etmesi de liderlikte manevi bakış açısıyla ilerlediği sonucunu doğurmuştur.

Peygamberlik görevinden önce Mekke'de "Muhammed'ül Emin" olarak tanınması, ticarete emanetlerin ona teslim edilmesi, "Erdemliler Birliği"ne katılması, Hacer-ül Esved taşının yerleştirilmesinde adil yöntemle hakemlik yapması, manevi değerleri içselleştirerek yaşadığını gösteren bulgulardır. Peygamberlik görevinden sonra da barış kültürünü yerleştirmesi, Medine Vesikasını çıkartması, korku değil sevgi ile işleri yaptırması, Mescidi Nebevi'nin ashapla beraber inşâsı, Akabe ve Hudeybiye'de verdiği sözleri yerine getirerek dengeli ve tutarlı davranışlar sergilemesi ve zorluklara rağmen İslam'ı yayma hedefinden dönmemesi manevi değerlere göre hareket ettiğini işaret eden önemli sonuçlardır. Ayrıca Taif deneyimini olumlu bakış açısıyla değerlendirmesi, yaşananlardan bir hikmet çıkarması, vatana ve

insanlara değer vermesi, samimiyeti, azmi, hoşgörüsü, barışçıl yaklaşımı, vicdanı, takvası ve Allah'a olan güveni liderliğinde öne çıkan manevi değerler olarak görülmüştür.

Netice olarak makaleye göre; maneviyatın liderlik sürecinde önemli bir güç olduğu ortaya çıkmıştır. Kişilerin lidere güvenmesinde, sadakat duymasında, işlerin kalıcı olmasında, liderin kişileri ikna etmesinde ve Yaratan ile kurulan bağ noktasında maneviyatın bir liderlik gücü olduğu anlaşılmıştır. Hz. Muhammed'in bir Peygamber ve bir lider olarak, kişilere ve topluma faydalı olacak şekilde yaşaması, liderliğinde manevi değerlerin öne çıkmasını sağlamıştır.

Kaynakça

- Aktan, A., (2017), *İslam Tarihi*, 6. Basım, Ankara: Nobel Yayın.
- Apak, H., (2018), *Sosyal Hizmet ve Maneviyat: Sosyal Çalışmacılar Üzerine Bir Alan Araştırması*. İstanbul: Bir Yayıncılık.
- Arıkan, S., (2001), Otoriter ve Demokratik Liderlik Tarzları Açısından Atatürk'ün Liderlik Davranışlarının Değerlendirilmesi, *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 231-257.
- Aslan, Ş., (2009), *Duygusal Zekâ Dönüştürücü ve Etkileşimci Liderlik*, Ankara: Nobel Yayınevi.
- Aslan, Ş., (2013), *Geçmişten Günümüze Liderlik Kuramları: Sağlık Yönetimi Bakış Açısıyla*, Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ayverdi, İ., (2005), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C.2, İstanbul: Kubbealti.
- Baloğlu, N., Karadağ E., (2009), Ruhsal Liderlik Üzerine Teorik Bir Çözümleme, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 15(58), 165-190.
- Bardakoğlu, A., (1998), "Hırsızlık", (D.İ.A) *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 17, s 384-396, İstanbul: TDV Yayınları.
- Bennis, W. G., (1989), *On Becoming A Leader*. 20. Edition, Newyork: Addison-Wesley.
- Bertrand, A., (2000), *Ahlak Felsefesi*, (Sadeleştiren: Hayrani Altıntaş), 2. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Bolay, S. H., (1989), "Akli Selim", (D.İ.A) *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 2, s 275-276, İstanbul: TDV Yayınları
- Bowlby, J., (2021), *Bağlanma*, (Çev. Tuğrul Veli Soylu), İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, (1422/2001), *El-Câmi 'u's-şâhih*, (Nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr). 8 Cilt. 2. Basım, b.y.: Dâru Tavki'n-Necât.
- Bulaç, A., (2006), *Asr-ı Saadet'te Bir Arada Yaşama Projesi: Medine Vesikası, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*, IV.Cilt, 103-126, İstanbul: Beyan

Yayımları.

- Canikli, İ., (1996), *Hadislere Göre Yöneticilere İtaatın Sınırları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Canikli, İ., (2019) *Siyasi Düşüncenin Oluşumunda Hadislerin Rolü*, Ankara: Fecr Yayınları.
- Covey, S., (2013), *Etkili İnsanların Yedi Alışkanlığı*, (Çev. Osman Deniztekin, Filiz Nayır Deniztekin), 47.Baskı, İstanbul: Varlık Yayınları.
- Cüceloğlu, D., (2017), *Korku Kültürü*, 2. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çağrı, M., (1991), "Azim", (D.İ.A) *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 4, s.328-329.
- Çağrı, M., (2010), "Şükür", (D.İ.A) *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 39, s. 259-261, İstanbul: TDV Yayınları.
- Çağrı, M., (2012), "Vatan", (D.İ.A) *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 42, s 563-564, İstanbul: TDV Yayınları.
- Çubukçu, A., (1994), "Ebu Cendel", (D.İ.A) *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 10, s. 118-119, İstanbul: TDV Yayınları.
- Çubukçu, İ.A., (2007), *Allah'ın Varlığının Delilleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. Yayınları.
- Demir, O., (2013), "Vicdan", (D.İ.A) *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 43, s. 100-102, İstanbul: TDV Yayınları.
- Düzgüner, S., (2016), Nereden Çıktı Bu Maneviyat: Manevi bakımın Temellerine İlişkin Kültürlerarası Bir Analiz, A. Ayten, M. Koç ve N. Tınaz (Eds), *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, C 1, s. 17-43. İstanbul: Dem Yayınları.
- Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, (1405/1985), *El-Muşned*, (Nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî), Beyrut.
- Eken, İ., Serdaroğlu A., İskender Y., Atay İ., (1979), *Seçme Hadisler*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Eren, H (Ed.), (1988), *Türkçe Sözlük*, C: I, II, Ankara: Türk Dil Kurumu Basımevi.
- Erul, B (Ed.), (2016), *Hz. Peygamber'in İzinde*, Ankara: DİB Yayınları.
- Esed M., (2002), *Kuran-ı Kerim ve Tefsiri*, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Fidanoğlu, A., (2016), *Otokratik ve Demokratik Liderlik Tarzının Lidere ve Takıma Olan Güvene Etkisi: Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesinde Deneme Modelli Araştırma*, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep.
- Franckh, P., (2019), *Rezonans Kanunu*, (Çev. Bengisu Akipek), İstanbul: Koridor Yayıncılık.
- Fromm, E., (1993), *Erdem ve Mutluluk*, (Çev. Ayda Yörükan), Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

- Gilbert, P. (2006), Breathing Out-Breathing In Reaching The Spirit, *Social Perspectives Network*. London: SPN, 7 (15).
- Goleman, D., Boyatzis R. ve McKEE, A., (2006), *Yeni Liderler*, (Çev. Filiz Nayır Deniztekin- Osman Deniztekin), 5. Baskı, İstanbul: Varlık Yayınları.
- Goleman, D., (2011), *İşbaşında Duygusal Zekâ*, 9. Basım, (Çev. Handan Balkara), İstanbul: Varlık Yayınları.
- Göcen, G., (2018), Şükür, Çapçioğlu, İ. ve Yıldız M. (Ed.), *Birey Toplum ve Değerler*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Güçlü, N. (Ed.), (2016), *Liderliğe Genel Bir Bakış, Eğitim Yönetiminde Liderlik: Teori Araştırma ve Uygulama*, Ankara: Pegem Akademi.
- Güney, S., (2012), *Liderlik*, Ankara: Nobel Yayın.
- Güngör, Ö., (2015), *Çalışan Gençlik ve Değerler*, Ankara Akçağ Yayınevi.
- Güngör E., (2020), *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, Yer-Su Yayınları: Ankara.
- Hatiboğlu, S., (2016), *Hilafetin Kureyşliliği*, Ankara: Otto Yayınları.
- Hökelekli, H., (2013), *Psikoloji Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- İbn Abdülber en-Nemerî, (1387-1407/1967-87), *et-Temhîd li-mâ fi'l-Muvoatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd* (Nşr. Saîd Ahmed E'râb), Tıtvân, I, 2.
- İbn Hişam (2001), *Türkçe Terc. Siret-i İbn-i Hişam*, (Çev. Hasan Ege), C. I-IV, İstanbul: Kahraman Yayınları.
- İbn Kesir (2001), *Ibn Kesir el-Bidaye ve'n-nihaye*, *Büyük İslam Tarihi*, (Çev. Mehmet Keskin), C. III-IV, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İbn Manzur (1299-1308), Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed, *Lisanu'l Arab*, Dar-ul Marife, Beyrut, tsz, 1/15, "hls" md. Beyrut.
- İbn Manzur (1299-1308), Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed, *Lisanu'l Arab*, Dar-u Sadr, tsz, 3/445, "vcd" md. Beyrut.
- İbn Seyyidünnâs (1413/1992), *Uyûnü'l-eşer* (Nşr. Muhammed el-İdü'l-Hatrâvî – Muhyiddin Müstû), Medine-Dımaşk.
- İbn Teymiyye, (1413/1992), *et-Tevekkül 'alellâh ve'l-ağz bi'l-esbâb* (nşr. Ebü'l-Mecd Harek), Kahire.
- İmam Celaleddin Es- Suyuti., (2015), *El Camius Sağir Hadis Kitabı*, (Çev. Seyit Avcı), Konya: Serhat Kitabevi
- Karakaş S., (2021), *Psikoloji Sözlüğü*, Ankara: Afşar Medya Yayınları.
- Karataş, M., (2012), *Peygamberimizin Beden Dili*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kılıç, C., (2015), *Vicdan*, Ö. Güngör (Ed.), *Çalışan Gençlik ve Değerler*, Ankara Akçağ Yayınevi.
- Kongar, E., (1994), *Atatürk Üzerine*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Köksal, M. A., (1987), *İslam Tarihi*, C: I, II İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Köksal, M. A., (1987), *İslam Tarihi*, C: VI İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Köksal, M. A., (1987), *İslam Tarihi*, C: VIII İstanbul: İrfan Yayınevi.

- Kömürcü Ş., (2009), *İleri Evre Kanserde Bakım El Kitabı*, Ankara: Türkiye Klinikleri Yayınevi
- Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, (1404/1984), *Kitâbü'l-Meğâzî* (Nşr. M. Jones), I-III, London 1965-66, Beyrut.
- Müslim b. Haccâc (1411/1991), *eṭ-Ṭabaḳât* (Nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan b. Mahmûd b. Selmân), Riyad, 93-136. Riyad.
- Müslim (1374-75/1955-56), *Şahîh* (Nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Kahire.
- Nişancı, A., (2023), Erdemli Bir Topluma Ulaşmada Merhamet ve Eğitimine Dair, *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6(1), s 31-55.
- Önkal, A., Özel, A., (1998), "Hicret", (D.İ.A) *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 17, s 462-466, İstanbul: TDV Yayınları.
- Özdek, R., (1990), *Türklerin Altın Kitabı*, Tercüman Yayınevi: İstanbul.
- Özdemir, V., (2014), *Modern Teoriler Açısından Hz. Muhammed (S.A.S.)'in Örnek Liderliği*, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Özdoğan, Ö., (2009), *Mutluluğu Seçiyorum*, Ankara: Özden Öze Yayınları.
- Özdoğan, Ö., (2010), *İsimsiz Hayatlar: Manevi ve Psikolojik Yaklaşımla Arınma ve Öze Dönüş*, 4. Baskı, Ankara: Özdenöze Yayınları.
- Özdoğan, Ö., (2010), *Aşkın Yanımız Maneviyat*, 2. Baskı, Ankara: Özdenöze Yayınları.
- 160 Özdoğan, Ö., (2020) *Kanser Hastası ve Ailesine Manevi Bakım Tıbbi Onkoloji, Filiz Çay Şenler (Ed.), Onkolojide Palyatif Bakım*, Ankara:Türkiye Klinikleri.
- Özdoğan, Ö., (2021), *Kanser ve Maneviyat Psiko-onkoloji*, Ali Çayköylü (Ed.), *Kanserli Hastaya Psikososyal Bakış*, Ankara: Türkiye Klinikleri.
- Özel, A., (2015), *Yönetici Peygamber Hz. Muhammed*, İstanbul: Küre Yayınları.
- Özkan, M., (2010), *Hudeybiye Antlaşması Özelinde Hz. Ömer'in Kişilik Tahlili Denemesi*, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İstem*, 8(15), s 43-59.
- Püsküllüoğlu, A., (2004), *Türkçe Sözlük*, Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Ragıp el-İsfahani (1381/1961), *el- Müfredat*, (Nşr. M. Seyyid Kilani), Kahire.
- Sarıçam, İ., (2003), *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara: DİB Yayınları.
- Seyyid Şerif el-Cürçani, (1403/1983), *Kitabü't-Ta'rifat*, "mana" md., Beyrut 1403/1983.
- Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî, (1985), *Kitâbu't-Ta'rifât*, Mektebetu'l-Lübnân, Beyrût 1985, s.152.
- Seyyid Şerif el-Cürçani, (1993), *Kitabü't-Ta'rifat*, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü (Trc. Arif Erkan), İstanbul: Bahar Yayınları.
- Seyyid Şerif el-Cürçani, (1997), *Kitabü't-Ta'rifat*, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü (Trc. Arif Erkan), İstanbul: Bahar Yayınları.
- Schnitker, Emmons, (2007), "Patience as Virtue Religious and Psychological

Kalyoncu, Prophet Mohamed's Prominent Spiritual Values Regarding His Leadership

Perspectives", *Research in the Social Scientific Study Of Religion*, Volume 18, Leiden University: Holland.

Sinanoglu, M., (2001), "İslam", (D.İ.A) *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 23, ss 1-2, İstanbul: TDV Yayınları.

Türk Dil Kurumu, (2023), Sözlük, "Barış", Erişim Tarihi 12.05.2023, Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>

Türker, B., (2004), *Liderlik*, Ankara: Elma Yayınevi.

Türkmen, B. ve Türkmen, M., (2020). İslâm Kelimesinin Semantik Analizi, *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*, 6 (1), s.225-249.

Uğurluoğlu, Ö. ve Çelik, Y., (2009), Örgütlerde Stratejik Liderlik ve Özellikleri, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 12(2).

Uludağ, S., (2010), "İslam", (D.İ.A) *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 39, ss 484-486, İstanbul: TDV Yayınları.

Uzun, M. İ., (2013), "Yar-ı Gar", (D.İ.A) *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 43, s. 324.

Yargıcı, A., (2014), Al-i İmran Suresinin 159. Ayeti Bağlamında Hz. Peygamberin Şefkat ahlakının Unsurları, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl:19, Sayı 31.

Yıldız, M., (2018), Güven, İ. Çapçioğlu, ve M. Yıldız (Ed.), *Birey Toplum ve Değerler*, Ankara: Grafiker Yayınları.

Yiğit, İ., (2007), *Peygamberler Tarihi*, İstanbul: Kayıhan Yayınları.